BIBLIOTECA FILOZOFICĂ

DESCARTES

Discurs asupra metodei

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

DESCARTES

DISCURS ASUPRA METODEI

RENÉ DESCARTES

DISCOURS DE LA MÉTHODE POUR BIEN CONDUIRE SA RAISON ET CHERCHER LA VÉRITÉ DANS LES SCIENCES

INSTITUTUL DE FILOZOFIE AL ACADEMIEI R. P. ROMINE

BIBLIOTECA FILOZOFICA

DESCARTES

DISCURS ASUPRA METODEI DE A NE CONDUCE BINE RAȚIUNEA ȘI A CĂUTA ADEVĂRUL ÎN ȘTIINȚE

ES

EDITURA ȘTIINȚIFICA
BUCUREȘTI — 1957

Traducere de *Cr. Totoescu.*

Cuvînt introductiv
Gh. Puşcaşu

BIBLIOTECA FILOZOFICA
Apare sub îngrijirea acad. *C. I. Gulian*

RENE DES-CARTES, CHEVALIER SEIGNEUR DU PERRON

Bene qui latuit. bene vixit

CUVINT INTRODUCTIV

În anul 1637, René Descartes publică „Discursul asupra metodei", prima sa lucrare, ce avea să-i consacre renumele.

Apărută în zorii evului modern, lucrarea lui Descartes inaugurează începutul raționalismului în filozofia modernă, orientare ce s-a dezvoltat tot mai mult în secolele XVII și XVIII, în lupta cu misticismul și teologismul, pentru triumful gîndirii libere, descătușate de dogmatismul medieval și scolastic.

„Discursul" lui Descartes, poate fi considerat, împreună cu „Novum Organum" al lui Bacon, printre operele filozofice cele mai reprezentative ale secolului XVII, care au pus bazele noii filozofii, întemeiată pe rațiune și experiență.

Operă de sinteză, redusă ca proporții, „Discursul" expune, într-o formă concisă, cele mai importante idei ale filozofiei lui Descartes, care au fost apoi completate și dezvoltate într-o serie de alte lucrări, publicate mai tîrziu. Din această cauză, credem că este necesar ca, atunci cînd vorbim despre „Discurs", să facem unele referiri la întreaga operă a filozofului.

Filozofia carteziană marchează începutul unei noi orientări în gîndirea filozofică, caracterizată, în

primul rînd, prin folosirea rațiunii ca criteriu de verificare a cunoștințelor și prin tendința de a găsi mijlocul cel mai eficace, cu ajutorul căruia se poate ajunge la adevăr. Prin aceasta, filozofia carteziană corespunde unei necesități a momentului istoric în care apare.

Descartes trăiește în prima jumătate a secolului XVII, epocă ce se caracterizează printr-o nouă atitudine a omului față de natură și printr-o luptă hotărîtă de emancipare a rațiunii de sub autoritatea dogmei. Omul de știință modern își îndreaptă atenția spre natură ca spre singurul obiect de cercetare științifică. Natura nu mai este privită ca o *„res diaboli"* (un „lucru al diavolului"), ca în scolastică, ci ca o *„res hominis"* (un „lucru al omului"), care așteaptă să fie studiată și cercetată pentru a-și dezvălui tainele. Dezvoltarea științei și a gîndirii filozofice moderne era legată direct de apariția și dezvoltarea burgheziei, clasă pe atunci în ascensiune și progresistă, purtătoare a unui nou mod de producție, care avea nevoie de progresul științei și al tehnicii. Știința, legată de nevoile practice ale societății, trebuia fundamentată pe principii metodologice noi, care să servească acestui scop. Era necesară o nouă metodă, care să stea la baza științelor naturii, care să facă posibilă invenția, descoperirea. Scolastica — metodă bazată pe silogistica formală — nu putea fi folosită în actuala situație a dezvoltării științelor, ba dimpotrivă, constituia o piedică în calea acesteia. Savanții și filozofii vremii au căutat să descopere o nouă metodă, aplicabilă științelor experimentale ale naturii. Bacon, Galilei, Hobbes, Descartes și alți gînditori din această epocă s-au preocupat de problema metodei. Felul în care au rezolvat-o diferă de la unii la

alții, dar ceeea ce au comun e faptul că, pentru toți, noua metodă trebuia să fie un instrument eficace al științei, care să permită scrutarea naturii și descoperirea adevărului incontestabil.

Adevărul putea fi numai unul singur. El trebuia căutat în natură, nu dincolo de aceasta, într-o lume transcendentă, cum făcuseră teologii evului mediu. Omul de știință modern cercetează universul material, căutînd să descopere legile după care se produc fenomenele. Matematica, fizica, astronomia și alte științe, care se dezvoltă în secolul XVII, creează o viziune nouă asupra lumii, care va sta la baza filozofiei moderne.

Dezvoltarea materialismului modern din secolul XVII se face în luptă cu scolastica medievală, care refuza cu încăpățînare să admită noile adevăruri descoperite de știință. Este epoca unei adevărate terori dezlănțuite împotriva savanților și a filozofilor care se ridicau împotriva dogmatismului și teologismului obscurantist medieval. Este epoca inchiziției, care veghia cu străşnicie ca orice operă științifică sau filozofică bazată pe principiile descoperite de știință și care contrazicea dogmele bisericii să fie trecută la index, iar autorul, condamnat. Este epoca spiritului de luptă și de sacrificiu pentru triumful științei și al gîndirii libere.

Filozofia modernă este ideologia burgheziei în luptă împotriva feudalismului, care este o caracteristică generală a secolului XVII în apusul Europei. Formele pe care le-a îmbrăcat această luptă, însă, diferă în funcție de condițiile concrete și de particularitățile procesului de dezvoltare social-istorică în diferite țări. În Anglia, de exemplu, țară care se dezvoltă de timpuriu și rapid pe drumul capitalismului,

burghezia este o clasă puternică, care săvîrşeşte prima revoluţie burgheză. În aceste condiţii, pe plan ideologic, s-a putut dezvolta o concepţie pronunţat materialistă (Bacon, Hobbes), ca armă de luptă a burgheziei engleze împotriva ideologiei scolastice, pe care se sprijinea feudalismul.

În patria lui Descartes, Franţa, care se dezvoltă în alte condiţii, atacul direct împotriva feudalismului a avut loc cu un secol şi jumătate mai tîrziu decît în Anglia. Aici, dezvoltarea relaţiilor capitaliste, dezvoltarea burgheziei a fost mult mai înceată decît în Anglia. Feudalismul şi catolicismul reprezentau aici cele două forţe dominante, care se sprijineau reciproc. Burghezia franceză, slab dezvoltată, nu era încă destul de puternică pentru a lupta direct împotriva feudalismului. De aceea, ea este obligată să trăiască şi să se dezvolte în limitele statului absolutist feudal. În consecinţă, ideologia burgheziei franceze nu s-a putut dezvolta, nici ea, pe linia unei concepţii materialiste consecvente, bineînţeles, în limitele în care era posibil în filozofia premarxistă.

Burghezia franceză a fost nevoită să găsească, în această epocă, forme de compromis şi în ideologie să facă concesii prin care se evita lupta directă împotriva feudalismului. Din aceste cauze, burghezia franceză, neputînd promova un materialism consecvent, a fundamentat raţionalismul.

Raţionalismul a jucat, în dezvoltarea gîndirii umane, un mare rol pozitiv în lupta împotriva misticismului, a obscurantismului şi a dogmatismului medieval. În numele raţiunii libere, au fost atacate dogmele scolastice şi formele de organizare ale societăţii feudale. Timp de două secole, raţionalismul a cu-

noscut o largă răspîndire, exercitînd o puternică influență asupra dezvoltării gîndirii moderne.

Descartes a fost primul raționalist francez. Raționalismul său marchează începutul eliberării rațiunii de sub tutela dogmatismului teologic. Filozofia carteziană reflectă, pe plan ideologic, momentul istoric al dezvoltării sociale și politice din Franța secolului XVII, ea este ideologia burgheziei franceze, care luptă pentru emancipare economică și spirituală.

* * *

René Descartes s-a născut la 31 martie 1596, în orășelul La Haye (Touraine). Urmează cursurile colegiului iezuit din La Flèche, dar este curînd nemulțumit de învățămîntul scolastic din colegiu, care nu-i putea satisface curiozitatea nemăsurată și nici nu-i putea asigura o pregătire temeinică în științele experimentale, pentru care simțea o atracție deosebită. Părăsește colegiul, animat de dorința de a se cultiva cît mai mult, studiind în „cartea cea mare a naturii".

După ce-și ia licența în drept la Universitatea din Poitiers, Descartes se înrolează în armată, pentru a avea ocazia să călătorească, pentru ca, în contact cu lumea, să poată găsi răspuns la întrebările ce-l frămîntau și să descopere ceea ce nu putuse afla în cărțile scolasticilor.

Ca militar, călătorește în diferite țări, vizitează și cunoaște pe mulți învățați ai vremii, cu care va purta corespondență toată viața. Mai tîrziu, Descartes se retrage în Olanda, „țara toleranței", unde-și va elabora opera științifică și filozofică, născută în mintea sa încă cu mult înainte. Spre sfîrșitul vieții (1649), el primește invitația reginei Cristina a Suediei, să vină la curtea ei, dar, avînd o sănătate

şubredă, nu poate suporta clima rece a ţării, se îmbolnăveşte şi moare, la 11 februarie 1650.

Opera lui Descartes cea mai importantă o constituie lucrările: „*Regulae ad directionem ingenii*" (Reguli pentru îndrumarea raţiunii), care pare să dateze de pe la 1628, dar a fost publicată postum, abia în anul 1701; „*Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*" (Discurs asupra metodei de a ne conduce bine raţiunea şi a căuta adevărul în ştiinţe), 1637; „*Meditationes de prima philosophia*" (Meditaţii metafizice), 1641; „*Principia philosophiae*" (Principiile filozofiei), 1644 şi „*Les passions de l'âme*" (Pasiunile sufletului), 1649. La acestea, mai trebuie să adăugăm şi cele şase volume de corespondenţă, în care Descartes îşi exprimă mai liber ideile filozofice.

Descartes a fost, încă din tinereţe, animat de dorinţa de a scrie o mare operă[1] care să cuprindă într-un sistem toate cunoştinţele timpului. Această lucrare urma să fie ceva asemănător cu ceea ce încercase contemporanul său mai bătrîn din Anglia, Francis Bacon, cînd îşi propusese să scrie a sa „Instauratio magna", proiectată ca o enciclopedie a vremii. In afară de faptul că proiectul unor asemenea lucrări depăşeşte puterile unui singur om — oricît de mari ar fi inteligenţa şi capacitatea sa de sinteză — ele n-au putut fi duse la bun sfîrşit şi din alte motive. In timp ce Bacon a fost împiedicat, în parte, de ambiţiile sale politice, Descartes, care şi-a dedicat întreaga viaţă

[1] Tratatul pe care Descartes şi-a propus să-l scrie trebuia să fie intitulat „Le monde" („Lumea"), dar acest titlu părîndu-i-se prea pretenţios, l-a schimbat în „Traité de la lumière" („Tratat despre lumină").

științei, nu și-a putut termina și publica tratatul, pentru că nu a avut curajul de a tipări o asemenea lucrare în condițiile de atunci.

Opera lui Descartes era întemeiată pe principiile noii științe, dezvoltată de Copernic, Galilei, Keppler și alții. Lucrarea era aproape terminată, cînd, în 1633, Descartes află de condamnarea lui Galilei, pentru că susținuse teoria heliocentrică. Descartes, care nu voia să intre în conflict cu autoritățile bisericești, s-a hotărît să nu-și publice tratatul. Abia mult mai tîrziu, în 1644, el a tipărit o altă lucrare, *„Principiile filozofiei"* în care a concentrat tot ce era esențial din fizica sa.

Descartes împlinea patruzeci de ani, fără să fi publicat ceva. Numele său ajunsese cunoscut în rîndul savanților din Franța și de peste hotare, fie din corespondența pe care o purta cu mulți, fie prin intermediul lui Mersenne, secretarul și prietenul său.

Pentru a-și justifica renumele, Descartes se hotărăște să aleagă trei capitole din „Tratatul despre lumină" pe care să le publice. Cum cele trei capitole alese — „Dioptrica", „Meteorii" și „Geometria" — nu constituiau o lucrare completă și unitară, Descartes se simte obligat să scrie o introducere, un discurs preliminar, în care să-și expună sumar concepția și principiile generale, fără de care construcția din cele trei capitole își pierdea orice semnificație, orice fundament. Așa a luat naștere vestitul „Discurs asupra metodei".

„Discursul" nu este scris în latină, — cum se obișnuia pe atunci, — ci în franceză, limba poporului. Aceasta vădește tendința autorului de a se adresa marelui public și, astfel, filozofia scapă din cercul restrîns al cercetătorilor și capătă o mai largă răspîn-

dire. La baza acestui fapt stă concepția lui Descartes, care considera că „rațiunea este, în mod firesc, egală la toți oamenii" și, ca atare, toți au posibilitatea să cunoască adevărul, dacă vor ști să-și conducă bine rațiunea. Opiniile diferite pe care le au oamenii provin din faptul că ei nu folosesc același criteriu în aplicarea rațiunii. „Diversitatea vederilor noastre nu provine din aceea că unii au mai multă rațiune decît alții, ci numai din aceea că ne conducem gîndurile pe căi diferite . . ."; pentru a putea cunoaște adevărul, nu este deajuns să „avem mintea sănătoasă, principalul este să o folosim bine". Pentru a pune de acord diferitele păreri ale oamenilor, trebuiau stabilite căile și regulile pe care să le urmeze rațiunea, pentru a se ajunge la aceleași concluzii. Descartes își scrie „Discursul" cu intenția — mărturisită — de a arăta și altora căile urmate de el în cunoaștere, pentru a putea ajunge la adevăr. Aceste căi sînt considerate de el îndreptare pentru rațiune, care să fie urmate de fiecare om dornic să descopere adevărul.

Adevărul nu poate fi decît unul singur, pentru că nu pot exista mai multe adevăruri asupra aceleiași chestiuni. Părerile diferite întîlnite de Descartes în cărțile citite în școală au întărit convingerea filozofului asupra caracterului îndoielnic al adevărurilor scolastice. „Luînd în seamă cîte păreri diferite pot fi, cu privire la o aceiași materie, — scrie el — și susținute de oameni învățați, fără să poată exista vreodată mai mult decît una singură care să fie adevărată, socoteam aproape fals tot ce nu era decît verosimil". Făcînd o serie de considerații asupra diferitelor științe din vremea sa, Descartes se oprește, în special, asupra filozofiei și, constată că, în acest do-

meniu, există cea mai mare diversitate de păreri. Dacă părerile filozofilor sînt atît de diferite, înseamnă că filozofia nu poate să constituie un fundament trainic pentru celelalte științe, care își împrumută principiile de la ea[1]. Nemulțumit de științele pe care le-a studiat[2] și, în particular, de filozofia scolastică, care nu-i putea da evidența „adevărurilor" pe care le susținea, Descartes ia hotărîrea să caute singur adevărul, „în sine însuși" sau în „marea carte a lumii".

Plecînd de la aceste considerații asupra filozofiei vremii sale, în Descartes se naște ideea restructurării științei, dărîmînd întregul edificiu, ca apoi să reclădească totul pe principii noi. Pentru aceasta, trebuia găsită metoda cea mai bună, care să-i asigure evidența adevărurilor descoperite. Această metodă Descartes a descoperit-o în matematică, știința adevărurilor clare, evidente și distincte. De aceea, el încearcă să aplice metoda matematică la întregul domeniu al cunoașterii. Încercarea de a funda o „*mathesis universalis*" („matematică universală") îl va preocupa în mod deosebit de acum înainte.

Idealul cunoașterii, folosind instrumentul matematic, este caracteristic secolului XVII. În direcția aceasta, sînt îndreptate încercările lui Galilei, atunci cînd considera natura ca pe o mare carte scrisă în

---

[1] În vremea lui Descartes, filozofia mai era considerată ca o știință de bază, care le cuprinde pe toate celelalte. Descartes însuși, făcînd o clasificare a științelor, le aseamănă cu un arbore, a cărui rădăcină o constituie metafizica, trunchiul — fizica, iar ramurile — celelalte științe.

[2] Trebuie să specificăm că, în „Discursul asupra metodei", Descartes se referă la o perioadă din viața sa — pe cînd era în școală — cînd încă nu descoperise în matematică *modelul cunoașterii certe și evidente.*

limbaj matematic, cine vrea să descifreze tainele ei trebuind să cunoască matematica. Hobbes face aceeaşi încercare, atunci cînd consideră lumea materială ca un ansamblu de corpuri, de forme şi figuri geometrice. Gîndirea însăşi era, pentru el, doar un calcul matematic, care se reduce — în ultimă instanţă — la adunarea şi scăderea noţiunilor. Iar metoda pe care trebuie să o folosim în cunoaştere urma, după Hobbes, să se bazeze pe analiză şi sinteză, adică să fie o metodă matematică. Mai tîrziu, Leibniz duce lucrurile şi mai departe, încercînd să aplice matematica, pînă şi în psihologie şi în morală.

Încercarea pe care o face Descartes, cît şi ceilalţi savanţi şi filozofi ai epocii, de a funda o matematică universală, suferă de neajunsurile inerente oricărei tendinţe de a reduce totul la relaţii cantitative, rezolvabile pe calea şi prin mijloacele matematicii.

Postulînd necesitatea unei metode, pentru a putea cerceta adevărul, Descartes arată că el înţelege prin metodă „acele reguli certe şi uşoare pe care oricine le va urma fără a se abate de la ele, nu va lua niciodată nimic fals drept adevărat şi fără a risipi de prisos sforţările spiritului, ci sporind necontenit în mod treptat ştiinţa, va ajunge la cunoaşterea adevărată a tuturor lucrurilor pentru care va fi capabil . . ."[1].

Noua metodologie carteziană a fost elaborată întiia dată în lucrarea „Reguli pentru îndrumarea raţiunii". Descartes expune aici metoda sa, care trebuia să cuprindă 36 reguli, dar din care el nu precizează

---

[1] Colecţia „Texte filozofice", *Descartes,* Editura de stat pentru literatură ştiinţifică, 1952, pag. 39.

decît 21, dezvoltă 18 și enunță 3. La elaborarea „Discursului", Descartes le reduce la patru, care i se par cele mai importante și pe care își propune să le urmeze cu strictețe.

Prima regulă a metodei carteziene exprimă clar exigența filozofului față de admiterea adevărului în conștiință: să primim ca adevărat numai ceea ce, în mod evident, ne apare ca fiind adevărat. Trebuie cercetate numai „acele lucruri pe care mintea noastră pare a le cunoaște în mod neîndoielnic". Orice îndeletnicire cu probleme care depășesc cunoașterea noastră trebuie evitată. Prin aceasta, Descartes neagă legitimitatea așa-ziselor științe, ca: alchimia, astrologia, magia etc., cu care se îndeletniceau scolasticii medievali. Chiar pentru științele propriu-zise, Descartes stabilește o regulă: aceea de a pleca întotdeauna de la ideile cele mai simple, care să nu conțină nici o îndoială. „Trebuie să ne îndreptăm numai spre acele obiecte pe care mintea noastră este în stare să le cunoască în mod cert și neîndoielnic". Din acest punct de vedere, Descartes îi condamnă pe fizicienii din vremea sa, care se ocupau cu căutarea formelor substanțiale ale realității, despre care nu putem avea nici o reprezentare clară, aprobînd în același timp pe matematicieni, care lucrează întotdeauna cu idei clare și distincte. Matematica e considerată ca model, în cunoașterea carteziană, pentru că ea dă evidența adevărului. Incercînd să extindă matematica la cercetarea filozofică, Descartes fundamentează metoda sa deductiv-raționalistă. Folosirea rațiunii conform principiilor metodei deductive constituie, pentru Descartes, mijlocul cel mai eficace pen-

tru a cunoaşte in chip evident, deosebind adevărul de fals.

Cunoaşterea, la Descartes, se realizează în şi prin raţiune, ea capătă sensul unei cunoaşteri raţionale, de tip matematic; dar aceasta nu exclude experienţa, pe care Descartes o preconizează în cercetarea naturii, doar că nu o consideră ca fiind calea pe care putem cunoaşte adevărul evident şi neîndoielnic. Experienţa este necesară în cunoaştere, dar prin ea nu avem certitudinea, pentru că „experienţele asupra lucrurilor sînt adesea înşelătoare", ele ne fac să ne îndoim de adevărul pe care ni-l înfăţişează; de aceea, trebuie depăşite, adevărul trebuie căutat în raţiune, singura care nu ne poate înşela. Oamenii — scrie Descartes — „se pot înşela, dar niciodată dintr-o deducţie rău făcută, ci numai din aceea că se porneşte de la experienţe prea puţin înţelese sau se întocmesc judecăţi necugetate şi fără temei"[1].

Regula întii din „Discursul asupra metodei" pare a fi cea mai importantă în filozofia lui Descartes, pentru că, prin formularea ei, se fundamentează de fapt raţionalismul cartezian, care cere ca toate cunoştinţele să fie trecute prin lumina clară a raţiunii şi să fie primite ca adevărate numai acelea care, în mod cert şi evident, ne apar ca fiind adevărate. Celelalte trei reguli, pe care le stabileşte „Discursul" — anume: analiza, sinteza şi enumerarea — sînt procedee metodologice, prin care se poate stabili evidenţa adevărului admis.

Aplicînd cele patru reguli pe care „Discursul" le prescrie minţii omeneşti, Descartes consideră că noi avem deplina posibilitate de a cunoaşte. Mani-

---

[1] Colecţia „Texte filozofice" *Descartes*, pag. 36.

festîndu-şi optimismul şi încrederea deplină în puterea omului de a cunoaşte, Descartes consideră că, dacă ne vom îndrepta bine intelectul, după regulile prescrise de el, nu vor putea exista lucruri „oricît de îndepărtate, la care să nu ajungem şi oricît de ascunse, pe care să nu le descoperim".

Inainte de a trece la aplicarea regulilor metodei sale, Descartes expune, in partea a treia, principiile morale după care s-a călăuzit în activitatea sa. Cu această ocazie, se relevă clar poziţia de clasă a filozofului, reprezentant al burgheziei franceze, încă slabe, care, neputînd rîvni deocamdată la cucerirea puterii, se mulţumeşte să trăiască şi să se dezvolte în cadrul statului feudal absolutist. Principiile morale carteziene exprimă clar această slăbiciune. Cuvîntul etic cartezian sună ca un îndemn la supunere faţă de legile şi obiceiurile ţării, respectînd religia, căutînd să se învingă mai degrabă pe sine decît soarta şi să-şi schimbe mai curînd dorinţele proprii decît ordinea lumii. Aceste principii constituie baza atitudinii adoptate de filozof, care trăia conform devizei „bene qui latuit, bene vixit" („cine se ascunde bine, trăieşte bine").

Partea a treia a discursului asupra metodei se încheie cu enunţarea principiului îndoielii, ca procedeu metodologic, marcînd trecerea la metafizica sa. Diversitatea constatată de Descartes, atît în părerile filozofilor, cît şi în obiceiurile oamenilor, l-a dus la convingerea că, pentru a avea certitudinea adevărului, pentru a putea determina clar care lucruri sînt adevărate şi care false, trebuie să plecăm de la *îndoială*. Simţurile ne înşală uneori şi, deci, putem presupune că ne înşală adesea; iar unii oameni, chiar atunci

cînd se folosesc de rațiune, comit paralogisme. De aceea, totul trebuie supus îndoielii.

Descartes folosește îndoiala metodică, pentru ca, prin ajutorul ei, să poată ajunge la adevăr. Îndoiala sa nu este — ne spune el însuși — o îndoială în sensul scepticilor, care se îndoiau pentru a se îndoi, ci o îndoială metodică, pe care o folosește doar ca punct de plecare în cunoaștere, fără a se îndoi de capacitatea omului de a cunoaște. Descartes, plecînd de la îndoială, procedează la înlăturarea din conștiință a ideilor neîntemeiate, dar aceasta o face în chip metodic, folosind regulile stabilite și făcînd aplicații practice la „dificultăți ale matematicii sau chiar la altele pe care le puteam face aproape asemănătoare celor de matematici, desprinzîndu-le de toate principiile celorlaltor științe, pe care nu le găseam destul de sigure...". Astfel el face observații și dobîndește experiență, care-i puteau servi „la stabilirea altor idei mai sigure".

Prin îndoiala metodică, Descartes elimină din conștiință toate cunoștințele nesigure, încercînd să stabilească adevărul trainic, indubitabil, pe care îl putem afirma cu toată certitudinea. Acest adevăr îl găsește în *„cogito"* („gîndesc"), pe care încearcă să-și fundeze întreaga metafizică.

Partea a patra a „Discursului" expune considerațiile de ordin metafizic, dezvoltate mai tîrziu în „Meditațiile metafizice". Aceasta este partea cea mai vulnerabilă a filozofiei lui Descartes. Concesiile pe care le face aici filozoful idealismului și teologiei aruncă o umbră asupra întregii sale opere, din care cauză a fost mult discutat și în multe feluri interpretat.

Îndoiala metodică, ca punct de plecare în cunoaşterea ştiinţifică, constituie un fapt pozitiv în filozofia carteziană, dar concluziile la care ajunge Descartes sînt idealiste. De la îndoială, Descartes ajunge la gîndire, și de aici la existență. Existența este funcția de gîndire. Raționamentul cartezian *„dubito ergo cogito; cogito ergo sum“* („mă îndoiesc, deci gîndesc: gîndesc, deci exist“) răstoarnă raportul real dintre gîndire și existență. În loc să arate, că gîndirea derivă din existenţă şi este în funcţie de aceasta, Descartes procedează invers, considerînd că existenţa derivă din gîndire şi este determinată de aceasta.

„Cogito ergo sum“ este considerat de Descartes ca fiind prima intuiţie, primul adevăr evident, clar și distinct, de care nu ne mai putem îndoi: „. . . În timp ce voiam să gîndesc că totul este fals, trebuia neapărat ca eu, cel care gîndesc aceasta, să fiu ceva; şi observînd că acest adevăr *gîndesc, deci exist* era atît de puternic şi de cert, încît toate presupunerile extravagante ale scepticilor nu erau în stare să-l zdruncine, am socotit că pot să-l iau, fără nici o șovăire, drept primul principiu al filozofiei pe care o căutam“.

Întemeindu-şi metafizica pe *„cogito“*, Descartes conchide asupra existenţei unei substanțe deosebite de corp, a cărei esență constă în a gîndi și care, pentru a exista, nu are nevoie de conceptul niciunui corp. Această substanţă spirituală, al cărei atribut principal este gîndirea, „este cu totul deosebită de trup, şi chiar mai uşor de cunoscut decît acesta, și chiar dacă acesta nu ar exista, sufletul tot nu ar înceta să fie ceea ce este“.

Prin afirmarea existenţei substanţei „spirit“, cu atributul „gîndire“ (*„res cogitans“*) („lucru care

gîndește"), deosebită și independentă de substanța corporală, al cărei atribut e întinderea *(„res extensa")* („lucru cu întindere"), Descartes fundamentează dualismul, care-l duce la admiterea și susținerea existenței lui dumnezeu, pe baza argumentului ontologic, folosit încă de Anselm, în secolul XIII.

Raționalistul Descartes pleacă aici de la analiza ideii de perfecțiune, care se găsește în mintea omului, pentru a conclude asupra existenței unei ființe divine perfecte. Omul este o ființă imperfectă, — încearcă să raționeze Descartes, — pentru că el nu este propria sa cauză. Dacă ar fi propria sa cauză, nimic nu l-ar împiedica să se determine pe sine ca o ființă perfectă. Dar tocmai fiindcă nu este perfect, omul trebuie să aibă o cauză în afara sa. Pe de altă parte, deși imperfect, omul posedă ideea de perfecțiune, despre care Descartes crede, că nu ne poate veni decît de la o ființă perfectă, adică de la dumnezeu. Descartes este un partizan al teoriei ideilor înnăscute, pentru care a fost criticat, pe bună dreptate, de contemporanii săi Hobbes și Locke, iar mai tîrziu, de materialiștii francezi din secolul XVIII. Admițînd că avem anumite idei înnăscute — deși puține la număr — Descartes consideră că, printre ele, este și ideea de dumnezeu. Fiind o ființă perfectă, dumnezeu există în mod necesar, pentru că perfecțiunii nu-i poate lipsi nici un atribut, deci nici existența.

Considerînd existența lui dumnezeu demonstrată, Descartes face o altă încercare: de a arăta că dumnezeu este garanția autenticității adevărurilor stabilite de rațiune în mod clar și distinct. Aceasta e posibil, pentru că rațiunea însăși este dată de dumnezeu, ființa perfectă: de la ea ne vine tot ceea ce este real și adevărat în noi.

Metafizica carteziană, întemeiată pe *„cogito"* îl atrage pe filozof tot mai mult spre idealism și teologism. Aceasta ar putea fi concluzia cititorului părții a patra din „Discursul asupra metodei" sau al „Meditațiilor metafizice", dacă nu am ști că gîndirea carteziană nu se oprește aici, ci merge mai departe, încercînd să depășească aceste considerații de ordin metafizic. La o privire mai adîncă, ne putem da seama că „Meditațiile" sînt o încercare de a împăca pe teologi, asigurîndu-i de nevinovăția ideilor sale. Ulterior, Descartes publică lucrarea „Principiile filozofiei", în care concentrează ideile cele mai importante din fizica sa, elaborate inițial în „Tratatul despre lumină". În „Principiile filozofiei", Descartes dezvoltă o teorie filozofică contrarie concepției religioase, fapt pe care teologii nu l-au observat decît după moartea autorului.

Descartes face, în „Discurs", dese referiri la „Tratatul despre lumină", care cuprinde un întreg sistem de cunoștințe, expuse sub un singur aspect, acela al luminii. Această expunere trebuia să realizeze ideea de sistem, pe care o urmărea Descartes și la care nu a renunțat niciodată, dovadă faptul că, mai tîrziu, încearcă același lucru, atunci cînd publică „Principiile filozofiei" și „Pasiunile sufletului". „Principiile filozofiei" cuprind patru părți: 1) despre principiile cunoașterii omenești, 2) despre principiile lucrurilor materiale, 3) despre lumea vizibilă, 4) despre pămînt, la care dacă s-ar fi adăugat o a cincea parte, care să trateze despre natura plantelor și animalelor, și lucrarea „Pasiunile sufletului", care tratează despre om, filozoful și-ar fi realizat sistemul dorit.

În partea a cincea din „Discurs", Descartes enunță cîteva din ideile sale asupra lumii materiale.

Aici, categoria de materie capătă o importanţă deosebită. *Materia* este o realitate obiectivă, despre care putem avea o idee tot atît de clară şi inteligibilă — folosind limbajul cartezian — ca despre dumnezeu şi suflet.

Descartes îşi propune să golească conceptul de materie de tot ceea ce scolasticii introduseseră în chip forţat în el, denaturîndu-i sensul adevărat. În primul rînd, trebuiau negate „formele sau calităţile despre care se discută în şcoli", în al doilea rînd, trebuia arătat că lumea materială se conduce după anumite legi necesare, fără de care ea nu ar putea fi concepută, deoarece chiar dacă dumnezeu ar fi creat mai multe lumi, ele ar fi trebuit create din aceeaşi materie şi pe baza aceloraşi legi care să le guverneze. Caracterul necesar al legilor capătă o importanţă aşa de mare, încît însuşi dumnezeu, fiinţa perfectă şi infinită în puterea sa, nu poate să nu respecte aceste legi proprii materiei. Prin aceasta, fizica lui Descartes capătă o importanţă deosebită, căci ea contrazice — în esenţă — metafizica sa.

Materia este o simplă „res extensa", cu o singură însuşire: „întinderea". Ea este formată din părţi mici, divizibile la infinit. Spaţiul infinit este plin în întregime cu materie. Vidul este înlocuit de Descartes cu o substanţă foarte fină, „eterul", care umple toate spaţiile dintre corpuri. Materia este aceeaşi în univers şi „chiar dacă ar exista o infinitate de lumi, ele n-ar putea fi făcute decît din aceeaşi materie".

O altă categorie filozofică, deosebit de importantă în fizica carteziană, este aceea de mişcare. Concepţia carteziană asupra materiei şi mişcării este puternic pătrunsă de mecanicism. Mişcarea de care

depinde diversitatea materiei este redusă la o simplă deplasare a corpurilor în spațiu. Definind mișcarea, Descartes arată că ea este transportul unei cantități de materie din vecinătatea unor corpuri, pe care le considerăm în repaus, în vecinătatea altora. Atît mișcarea, cît și repausul sînt relative. Un corp se mișcă și nu se mișcă în același timp, dar această formulare carteziană nu este înțeleasă în sens dialectic, ci în sens mecanicist, pentru că Descartes privește mișcarea și repausul raportate la sisteme de referință diferite. Corăbierul este în repaus față de corabia sa, dar se mișcă în raport cu țărmul etc..

Pe baza categoriilor de materie, mișcare, lege, Descartes schițează o teorie cosmogonică mecanicistă, prima în istoria filozofiei moderne. Universul material s-a determinat în formele sale actuale prin acțiunea legilor sale, datorită mișcării în vîrtej.

Prin acțiunea legilor care guvernează materia, e mai ușor de explicat și de înțeles — consideră Descartes — faptul că lucrurile apar treptat și nu au fost date de-a gata, dintr-o dată. Cu multă precauție și subtilitate, Descartes introduce aici ideea că e mai ușor de conceput devenirea lumii decît crearea ei. „Dar este sigur, și este o părere acceptată îndeobște de teologi — scrie Descartes în „Discurs" — că acțiunea prin care [dumnezeu] o [lumea] menține acum este în totul aceeași cu cea prin care a creat-o; așa încît, măcar că nu-i va fi dat la început altă formă decît a haosului, o dată ce, statornicind legile naturii, el îi dă concursul pentru a acționa așa cum obișnuiește, sîntem îndreptățiți a crede, fără a scădea miracolul creațiunii, că, numai prin aceasta, toate lucrurile care sînt pur materiale ar fi putut, cu timpul, să devină așa cum le vedem astăzi; și natura

acestora este mult mai ușor de conceput atunci cînd le vedem înfiripîndu-se puțin cîte puțin... decît atunci cînd le privim de-a gata". Înțelegerea dezvoltării treptate a lucrurilor este însă puternic influențată de mecanicism.

Caracterul mecanicist al gîndirii carteziene s-a manifestat din plin și în cercetările sale de anatomie, fiziologie și psihologie. Studiile experimentale ale lui Descartes asupra corpului animalelor și al omului i-au permis să facă observații interesante asupra funcționării diferitelor organe. Descrierea funcționării inimii și procesul circulației sîngelui se bazează pe viziunea mecanicistă asupra omului, privit ca o mașină, ca un mecanism care funcționează automat. Descartes face deosebirea între om și celelalte animale, care sînt simple automate. Omul nu este un automat, pentru că el acționează conștient, conform voinței sale și are gîndire, adică facultate cognitivă. Intelectul și voința îl deosebesc pe om de toate celelalte automate vii. Omul are un suflet sensibil (sufletul animal) și unul rațional. Centrul tuturor funcțiilor psihice este creierul, sediul simțului comun.

În psihologie, Descartes depășește dualismul spirit-materie din metafizica sa, ridicîndu-se pînă la înțelegerea legăturii dintre corp și suflet; „...este nevoie ca el [sufletul] să fie legat și unit mai strîns de trup, pentru a avea... simțăminte și dorințe asemănătoare cu ale noastre și să alcătuiască, astfel, un om adevărat". Sufletul este răspîndit în tot corpul; totuși, Descartes și-a închipuit că există în corp o anumită parte cu un rol deosebit în această privință, anume glanda pineală[1].

---

[1] Vezi Colecția „Texte filozofice", *Descartes,* pag. 187.

În partea a cincea din „Discurs", Descartes face o serie de reflecții interesante, dar astăzi lipsite de valoare, ca multe alte concepții științifice ale timpului său. Ceea ce constituie însă un fapt pozitiv este încercarea de a depăși dualismul, căutînd să apropie cele două substanțe și să stabilească o legătură între ele. Completa independență dintre spirit și corp, proclamată anterior, este negată prin cercetările și teoriile sale în psihologie.

Contradicția dintre metafizica și psihologia carteziană este vădită, dar chiar în cadrul psihologiei sale, se poate desprinde o contradicție între teza că sufletul este legat de corp și cea că sufletul preexistă corpului și este nemuritor.

Întreaga filozofie carteziană este plină de asemenea contradicții. Este semnificativ că, în partea a cincea a „Discursului", unde sînt expuse cîteva idei dezvoltate apoi pe larg în „Principiile filozofiei", Descartes trece ușor peste problemele de fizică, oprindu-se mai mult asupra unor probleme de anatomie, fiziologie și psihologie, dezvoltate și ele mai tîrziu, în „Pasiunile sufletului". Trebuie menționat aici spiritul de observator și de experimentator meticulos, de care a dat dovadă Descartes; dar nivelul de dezvoltare al acestor științe și concepția sa mecanicistă nu i-au putut permite explicații mai exacte și de o valoare științifică mai reală.

În ultima parte a „Discursului", Descartes ține să sublinieze din nou rolul experiențelor și al numărului lor, factori cu atît mai importanți cu cît sîntem mai înaintați în cunoștințe; „. . . așa că, după cum voi avea de acum înainte înlesnirea de a face mai multe sau mai puține [experiențe], voi înainta mai mult sau mai puțin în cunoașterea naturii . . ."

Filozofia carteziană preconizează cercetarea naturii într-un scop bine determinat, acela de a face nenumărate invenții și de a deveni stăpîni ai naturii. Descartes arată că „este posibil să ajungem la cunoștințe care să fie foarte folositoare în viață și că, ... cunoscînd puterea și acțiunea focului, a apei, a aerului, a aștrilor, a cerurilor și a tuturor celorlalte corpuri care ne înconjoară ... le-am putea da toate întrebuințările pentru care se potrivesc, devenind ... stăpîni și posesori ai naturii". Aici, Descartes exprimă idealul adevăratului om de știință, care năzuiește spre pătrunderea în adîncul tainelor naturii, descoperindu-le sensul, explicîndu-le și, prin aceasta, devenind stăpînul lor. Actualitatea lui Descartes, din acest punct de vedere, este incontestabilă.

În partea ultimă din „Discurs", Descartes arată că publică rezultatele la care a ajuns în urma cercetărilor sale, pentru că acestea nu puteau fi ținute ascunse „fără a păcătui grav împotriva legilor, care ne obligă să procurăm binele general al tuturor oamenilor, atît cît ne este cu putință".

Descartes ajunsese în urma cercetărilor sale la rezultate care i se păreau atît de evidente, încît nu mai avea nici o îndoială asupra lor. Totuși, nu s-a putut hotărî să-și publice tratatul, pentru a nu intra în conflict cu autoritățile vremii. În încheierea „Discursului", Descartes — care făcuse de multe ori, în cursul expunerii, aluzii la „Tratatul despre lumină" — se simte obligat a scuza el însuși lipsa de curaj de care a dat dovadă prin nepublicarea acestei lucrări. Printre altele, Descartes arată că nu este o slăbiciune, ci o datorie să-și cruțe viața în scopul continuării cercetărilor sale „Dar, — scrie el — mă cred cu atît mai obligat să-mi cruț timpul care-mi mai ră-

mîne, cu cît am mari speranțe de a-l putea întrebuința bine; și, fără îndoială, aș avea multe prilejuri de a-l pierde, dacă aș publica fundamentele filozofiei mele".

Teama de a nu-și pierde libertatea și, prin aceasta, posibilitatea de a-și continua cercetările, l-au determinat să nu-și publice tratatul, dar dorința de a contribui la dezvoltarea științelor l-a făcut, totuși, să ia hotărîrea de a publica unele lucrări. Elaborîndu-și scrierile pe care voia să le publice, Descartes a fost atent întotdeauna să nu ridice pe teologi împotriva sa, recurgînd adesea la compromis și la concesii.

Caracterul contradictoriu al filozofiei carteziene a făcut posibil ca ea să fie interpretată în chip diferit de diverșii istorici ai filozofiei. Fără să țină seama de condițiile istorice concrete în care a apărut și de rolul pe care l-a jucat în vremea ei, mulți dintre istoricii idealiști ai filozofiei au tras concluzii false asupra operei lui Descartes. Prima înțelegere justă asupra filozofiei carteziene a dat-o Marx, care a subliniat importanța ei istorică, arătînd că, în ciuda reziduurilor idealiste, găsim la Descartes multe idei materialiste înaintate. Marx l-a considerat pe Descartes ca pe unul dintre întemeietorii materialismului modern.

Născută din străduința minții omenești de a găsi noi mijloace pentru a ajunge la adevăr, noi principii metodologice pe care să se bazeze știința, opera lui Descartes are o adîncă semnificație istorică. Cu toate contradicțiile și concesiile care-i sînt proprii, opera carteziană reprezintă o treaptă superioară în dezvoltarea gîndirii înaintate din secolul XVII. Activitatea sa de savant și filozof, opera sa vastă care cuprinde diferite domenii de cercetare, este aureolată de descoperirile făcute în domeniul științei. Descartes ră-

mîne, în istoria dezvoltării gîndirii, ca un mare cercetător, ca unul dintre întemeietorii științei moderne și ca deschizător de drum în multe ramuri ale științei.

În filozofie, mai ales prin „Discursul asupra metodei", Descartes reprezintă unul din momentele mari ale începutului de luptă împotriva dogmatismului și obscurantismului medieval, împotriva scolasticii, pentru emanciparea spiritului omenesc de sub autoritatea dogmei, pentru folosirea rațiunii libere.

Gh. Pușcașu

DISCURS ASUPRA METODEI
DE A NE CONDUCE BINE RAȚIUNEA ȘI A CAUTA ADEVĂRUL ÎN ȘTIINȚE

Dacă acest discurs va părea prea lung pentru a fi citit dintr-o dată, s-ar putea deosebi în el șase părți: în prima, se vor găsi diferite considerații cu privire la științe; în a doua, principalele reguli ale metodei pe care a căutat-o autorul; în a treia, unele reguli de morală, pe care le-a dedus din această metodă; în a patra, argumentele prin care dovedește existența lui Dumnezeu și a sufletului omenesc și care sînt fundamentele metafizicii sale; în a cincea, ordinea problemelor de fizică pe care le-a cercetat, îndeosebi explicarea mișcărilor inimii și a altor cîtorva dificultăți ce aparțin medicinii, precum și deosebirea dintre sufletul nostru și acela al animalelor; iar în ultima, ce anume lucruri crede autorul că se cer pentru a înainta în cercetarea naturii mai mult decît s-a mers pînă acum, și ce motive l-au îndemnat să scrie.

PARTEA INTÎIA

Bunul simț este lucrul cel mai drept împărțit[1] din lume, căci fiecare crede că îl are în așa măsură, încît chiar cei care, în orice altă privință, sînt cel mai greu de mulțumit nu obișnuiesc să-și dorească mai

[1] Este distribuit în egală măsură între toți oamenii. — *N. R.*

mult [bun simț] decît au. Și nu pare că se înșală cu toții, ci, mai degrabă, aceasta este o dovadă că putința de a judeca bine și de a deosebi adevărul de fals, și aceasta se numește propriu-zis bunul simț sau rațiunea, este, în mod firesc, egală la toți oamenii; și astfel, diversitatea vederilor noastre nu provine din aceea că unii au mai multă rațiune decît alții, ci numai din aceea că ne conducem gîndurile pe căi[1] diferite, și nu avem în vedere aceleași lucruri. Căci nu este de ajuns să avem mintea sănătoasă; principalul este să o folosim bine. Cele mai mari suflete sînt capabile de cele mai mari vicii, ca și de cele mai mari virtuți, iar cei care nu merg decît foarte încet pot ajunge mult mai departe, dacă urmează totdeauna drumul drept, decît cei ce aleargă și se îndepărtează de acest drum.

Cît despre mine, nu mi-am închipuit niciodată că mintea mea ar fi mai desăvîrșită decît a celorlalți; ba chiar, adesea mi-am dorit să am gîndirea tot atît de rapidă, imaginația tot atît de clară și distinctă, sau memoria tot atît de bogată și promptă ca alții. Și nu mai cunosc alte însușiri, în afară de acestea, care să contribuie la desăvîrșirea spiritului; căci, în ce privește rațiunea sau bunul simț, dat fiind că este singurul lucru care ne face oameni și ne deosebește de animale, vreau să cred că ea este întreagă la fiecare om și să urmez, în această privință, părerea comună a filozofilor, care spun că nu există înzestrare mai mare sau mai mică decît în *accidente* și

---

[1] Atît în sensul de înșiruire a ideilor și de metodă a cercetărilor, cît și în acela de concepție generală asupra lumii. — *N. R.*

nicidecum în *formele* sau naturile *indivizilor* dintr-o aceeași *specie*[1].

Dar nu mă voi teme să spun că socot a fi avut marele noroc de să mă fi aflat, încă din tinerețe, pe anumite căi care m-au dus la considerații și maxime din care mi-am făurit o metodă, cu ajutorul căreia cred că am putința de să-mi sporesc treptat cunoștințele și să mi le ridic, puțin cîte puțin, la cel mai înalt punct la care mediocritatea minții mele și durata scurtă a vieții mele le vor putea îngădui să ajungă. Căci, am și cules atîtea roade, încît, deși atunci cînd mă judec pe mine însumi, caut întotdeauna să înclin mai curînd de partea neîncrederii, decît de a îngîmfării și cînd, privind cu un ochi de filozof diferitele acțiuni și întreprinderi ale tuturor oamenilor, nu văd aproape nici una care să nu mi se pară deșartă și nefolositoare, nu pot să nu simt o foarte mare mulțumire pentru progresul pe care socot că l-am făcut pînă acum în cercetarea adevărului și să nu nutresc speranță pentru viitor; căci, dacă între preocupările oamenilor, numai ca oameni[2], există vreuna cu adevărat bună și însemnată, mă încumet să cred că este cea pe care am ales-o.

Cu toate acestea, s-ar putea să mă înșel și să iau drept aur și diamante ceea ce nu este, poate, decît puțină aramă și sticlă. Știu cît sîntem de expuși să

---

[1] In terminologia aristotelică-scolastică, *forma* definește *tipul* sau *specia; accidentele,* dimpotrivă, sînt caracterele neesențiale, variabile și care fac ca indivizii dintr-o aceeași specie să se deosebească între ei. — *N. R.*

[2] Este vorba de adevărurile accesibile intelectului omenesc ca atare, spre deosebire de cele revelate, pentru înțelegerea cărora, trebuie să fie „mai mult decît oameni“, cum spune Descartes mai departe. — *N. R.*

ne înşelăm în ceea ce ne priveşte şi, de asemenea, cît trebuie să ne dea de bănuit judecăţile prietenilor, atunci cînd sînt în favoarea noastră. Dar voi fi foarte mulţumit să pot arăta, în acest discurs, căile pe care le-am urmat şi să înfăţişez aici viaţa mea, ca într-o oglindă, pentru ca fiecare să o poată judeca, şi, aflînd de la alţii părerile asupra-i, să am un nou mijloc de a mă instrui, pe care-l voi adăuga celor de care obişnuiesc să mă servesc.

Astfel, gîndul meu nu este aici de a-i învăţa pe alţii ce metodă trebuie să urmeze fiecare pentru a-şi conduce bine raţiunea, ci numai de a arăta în ce fel m-am străduit să o conduc pe a mea. Cei care se îndeletnicesc să dea poveţe trebuie să se socoată mai pricepuţi decît cei cărora le dau, şi dacă greşesc în cel mai mic lucru, sînt de condamnat. Dar, supunîndu-vă această scriere numai ca pe o povestire sau, dacă vreţi, ca pe o fabulă în care, printre unele exemple care pot fi imitate, se vor găsi poate şi multe altele care, pe bună dreptate, nu vor fi urmate, nădăjduiesc că ea va folosi unora, fără a dăuna nimănui, şi că toţi îmi vor fi recunoscători pentru sinceritatea mea.

Am fost deprins cu studiile, încă din copilărie[1]; şi, deoarece mi se spunea că, prin acestea, se poate dobîndi o cunoaştere clară şi sigură a tot ceea ce este util în viaţă, eram foarte doritor de a le învăţa. Dar, îndată ce am isprăvit tot ciclul de studii la capătul căruia se obişnuieşte să fii primit în tagma celor învăţaţi, mi-am schimbat în întregime părerea. Căci m-am găsit împovărat de atîtea îndoieli şi rătăciri,

---

[1] Din 1606, la colegiul iezuiţilor din la Flèche. — *N. R.*

încît socoteam că, prin strădania de a mă instrui, nu realizasem alt cîștig decît de a-mi fi descoperit tot mai mult ignoranța. Și totuși, mă aflam într-una din cele mai vestite școli ale Europei, unde credeam că trebuie să se găsească oameni învățați, dacă există în general în vreun loc pe pămînt. Am învățat acolo tot ceea ce învățau și ceilalți; ba chiar, nefiind mulțumit numai cu științele care ni se predau, parcursesem toate cărțile care mi-au căzut în mînă și în care se trata despre științele considerate cele mai curioase și mai rare[1]. Totodată, cunoșteam părerile pe care le aveau ceilalți despre mine, și nu vedeam să fiu socotit mai prejos de conșcolarii mei, cu toate că se aflau printre ei unii care erau de pe atunci destinați să ocupe locurile dascălilor noștri. În sfîrșit, secolul nostru mi se părea tot atît de înfloritor și de rodnic în minți luminate ca și oricare dintre cele ce l-au precedat. Aceasta mă făcea să-mi iau libertatea de a judeca după mine pe toți ceilalți, și să cred că nu se află pe lume vreo doctrină care să fie așa cum fusesem învățat să nădăjduiesc.

Nu încetam, totuși, să prețuiesc îndeletnicirile din școli. Știam că limbile care se învață acolo sînt necesare pentru înțelegerea cărților vechi; că farmecul fabulelor ne ascute mintea; că acțiunile memorabile din povestiri o înalță; și că, fiind citite cu discernămînt, ele ajută la formarea judecății; că lectura tuturor cărților bune este ca o convorbire cu cei mai aleși oameni ai veacurilor trecute, care au fost autorii acestor cărți, și chiar o convorbire chibzuită, în care ei nu ne dezvăluie decît cele mai valoroase dintre gîndurile lor; că elocvența are puteri și frumuseți

[1] „Științele" oculte. — *N. R.*

neasemuite; că poezia cuprinde gingășii și mîngîieri dintre cele mai încîntătoare; că matematicile au invenții foarte subtile și care pot folosi mult, atît pentru a mulțumi pe cei doritori să învețe, cît și pentru a înlesni toate meșteșugurile și a ușura munca oamenilor; că scrierile care tratează despre moravuri conțin unele învățături și îndemnuri spre virtute, care sînt foarte folositoare; că teologia ne învață cum să dobîndim cerul; că filozofia ne dă mijlocul de a vorbi despre orice lucru într-un fel care să semene cu adevărul și de a stîrni admirația celor mai puțin învățați; că jurisprudența, medicina și celelalte științe aduc onoruri și bogății celor ce le cultivă; și, în sfîrșit, că este bine să le fi cercetat pe toate, chiar pe cele mai superstițioase și mai false, pentru a cunoaște adevărata lor valoare și pentru a ne păzi să fim înșelați de ele.

Dar credeam că dăruisem pînă atunci destul timp limbilor și chiar lecturii cărților vechi și povestirilor și fabulelor lor. Căci a vorbi cu cei din alte veacuri este aproape același lucru cu a călători. E bine să cunoaștem cîte ceva din moravurile diferitelor popoare, pentru a le judeca mai sănătos pe ale noastre și pentru a nu ne închipui că tot ce nu este după moda noastră e caraghios și împotriva rațiunii, așa cum obișnuiesc să facă cei care nu au văzut nimic. Dar dacă folosim prea mult timp cu călătoriile, sfîrșim prin a deveni străini în propria noastră țară; iar dacă sîntem prea dornici să cunoaștem lucrurile care se practicau în veacurile trecute, rămînem, de obicei, foarte neștiutori de cele care se practică în veacul nostru. Totodată, fabulele ne fac să ne închipuim posibile mai multe evenimente care nu sînt, și

istorisirile, chiar cele mai apropiate de realitate, dacă nu schimbă sau nu măresc valoarea lucrurilor pentru a le face mai demne să fie citite, cel puțin trec cu vederea aproape totdeauna împrejurările cele mai obișnuite și mai puțin însemnate, din care cauză celelalte lucruri nu apar așa cum sînt, și cei care își călăuzesc moravurile după pildele luate din aceste istorisiri, sînt supuși să cadă pradă ciudățeniilor paladinilor[1] din romanele noastre și să făurească planuri care le depășesc puterile.

Prețuiam mult elocvența și eram îndrăgostit de poezie, dar socoteam că și una și alta sînt mai degrabă daruri ale minții, decît roade ale studiului. Cei care au mintea cea mai ascuțită și-și desăvîrșesc cel mai mult gîndurile, pentru a le face limpezi și pe înțeles, pot întotdeauna să-i convingă mai bine pe alții de ceea ce susțin, chiar dacă nu ar vorbi decît în bretonă și nu ar fi învățat niciodată retorica; iar cei care au cele mai plăcute inspirații și știu să le exprime cel mai frumos și cu mai multă gingășie vor fi neapărat cei mai buni poeți, chiar dacă nu cunosc arta poetică.

Îmi plăceau îndeosebi matematicile, pentru certitudinea și evidența demonstrațiilor lor; dar nu-mi dădeam seama încă de adevărata lor folosință și, gîndind că nu servesc decît artelor mecanice, mă miram că, fundamentele acestor științe fiind atît de sigure și de trainice, nu se clădise pe ele nimic mai înalt. Spre deosebire de aceasta, comparam scrierile vechilor păgîni, care tratează despre moravuri, cu niște palate foarte frumoase și mărețe, care nu sînt zidite

[1] Cavaleri rătăcitori, eroi ai romanelor medievale. — *N.R.*

decît pe nisip și noroi; ei ridică în slăvi virtuțile și le fac să pară mai de preț decît toate celelalte lucruri din lume; dar nu ne învață îndeajuns să le cunoaștem și, adesea, ceea ce numesc ei cu un nume atît de frumos nu este decît nesimțire sau înfumurare, disperare sau paricid[1].

Veneram teologia noastră și, ca oricare altul, năzuiam să dobîndesc împărăția cerurilor; dar aflînd, ca un lucru foarte sigur, că drumul care duce acolo nu este mai puțin deschis celor mai neștiutori decît celor mai învățați, și că adevărurile revelate care conduc acolo sînt mai presus de înțelegerea noastră, nu aș fi îndrăznit să le supun slăbiciunii raționamentelor mele și mă gîndeam că, pentru a mă apuca să le iscodesc și pentru a reuși, era nevoie de un ajutor deosebit al cerului și de a fi mai mult decît un om.

Nu voi spune despre filozofie nimic alta, decît că, văzînd cum a fost cultivată timp de mai multe secole de cele mai luminate minți și că, totuși, în acest domeniu, nu se găsește încă nici un lucru care să nu fie în discuție, și, deci, care să nu fie îndoielnic, nu eram atît de îngîmfat încît să nădăjduiesc că voi izbîndi mai bine decît ceilalți; și, luînd în seamă cîte păreri diferite pot fi cu privire la o aceeași materie și susținute de oameni învățați, fără ca să poată exista vreodată mai mult decît una singură care să fie adevărată, socoteam aproape fals tot ce nu era decît verosimil[2].

Cît despre celelalte științe, întrucît își împrumută principiile de la filozofie, judecam că nu se pu-

---

[1] Descartes îi critică aici pe stoici. — *N. R.*

[2] În părțile a doua și a patra, Descartes vorbește mai pe larg despre îndoiala metodică. — *N. R.*

tea construi nimic trainic pe temelii atît de puțin sigure; și nici demnitățile, nici cîștigurile pe care le făgăduiesc nu aveau destul preț pentru a mă îmbia să le învăț; căci, mulțumesc lui Dumnezeu, nu mă simțeam constrîns de împrejurări să-mi fac o meserie din știință, pentru a-mi spori bunăstarea; și, măcar că nu propovăduiam disprețul pentru glorie, ca cinicii, mă atrăgea prea puțin cea pe care nu speram să o pot dobîndi decît prin titluri false. Și, în sfîrșit, în ceea ce privește doctrinele dăunătoare, gîndeam că știu destul de bine cît prețuiesc, pentru a nu mai putea fi amăgit nici de făgăduielile vreunui alchimist, nici de prezicerile vreunui astrolog, nici de înșelătoriile vreunui magician, nici de vicleșugurile și de lăudăroșeniile vreunuia dintre cei care se prefac că știu mai mult decît știu.

De aceea, îndată ce vîrsta mi-a îngăduit să ies de sub ascultarea față de dascălii mei, am părăsit cu totul studiul cărților. Și, hotărîndu-mă să nu mai caut altă știință decît aceea pe care aș putea-o găsi în mine însumi sau în marea carte a lumii, mi-am întrebuințat restul tinereții pentru a călători, văzînd curți și oști, cunoscînd oameni cu fel de fel de caractere și de diferite condițiuni, strîngînd nenumărate experiențe, punîndu-mă la încercare pe mine însumi în împrejurările pe care soarta mi le hărăzea și făcînd pretutindeni reflexii asupra lucrurilor care mi se înfățișau, în așa fel încît să pot trage din ele un oarecare folos. Căci mi se părea că puteam găsi mult mai mult adevăr în raționamentele pe care și le face fiecare despre treburile ce-l privesc și al căror rezultat îl va pedepsi îndată, dacă a judecat greșit, decît în cele pe

care le face un om de știință în cabinetul său, despre speculații care nu duc la nimic și care nu au altă urmare decît aceea, poate, că el va fi cu atît mai mîndru de ele, cu cît vor fi mai depărtate de simțul comun, pentru că va trebui să dea dovadă de mai mult spirit și de mai multă iscusință, încercînd să le facă verosimile. Și am avut totdeauna o foarte mare dorință de a învăța să deosebesc adevărul de fals, pentru a vedea limpede în acțiunile mele și pentru a păși cu siguranță în viață.

E drept că, în timp ce nu făceam decît să cercetez moravurile altor oameni, nu găseam în ele nimic care să mă ducă la certitudine și observam aici aproape aceeași diversitate pe care o constatasem înainte în părerile filozofilor. În felul acesta, cel mai mare folos pe care l-am tras de aici a fost că, văzînd multe lucruri care, deși ni se par nouă ciudate și caraghioase, sînt totuși unanim acceptate și aprobate de alte popoare mari, învățam să nu cred cu prea multă siguranță în nimic din cele de care fusesem convins numai prin exemplu și obicei; și așa mă eliberam, puțin cîte puțin, de multe rătăciri care pot să întunece lumina noastră naturală și să ne facă mai puțin apți de a asculta de rațiune. Dar după ce folosisem cîțiva ani, studiind astfel în cartea lumii și căutînd să dobîndesc oarecare experiență, am luat într-o zi hotărîrea de a studia și în mine însumi și de a-mi întrebuința toate puterile spiritului pentru a alege căile pe care trebuia să le urmez. În aceasta, cred, am izbutit mult mai bine decît dacă nu m-aș fi îndepărtat niciodată, nici de țara mea, nici de cărțile mele.

Eram pe atunci în Germania[1], unde mă aduseseră războaiele[2] care încă nu au luat sfîrșit; și, cum mă intorceam la oaste, de la încoronarea împăratului[3], începutul iernii mă opri într-o tabără unde, negăsind nici o tovărășie care să mă distreze și, totodată, neavînd, din fericire, nici griji și nici pasiuni care să mă tulbure, stăteam toată ziua singur, închis la căldură, și aveam tot răgazul să mă întrețin cu gîndurile mele. Între acestea, unul dintre cele dintîi a fost de a mă apuca să țin seama că, adeseori, în operele alcătuite din mai multe bucăți, și făcute de mîna mai multor maeștri, nu este atîta desăvîrșire, cîtă se află în cele la care a lucrat unul singur. Astfel, se vede că edificiile pe care le-a plănuit și le-a înălțat un singur arhitect sînt, de obicei, mai frumoase și mai bine orînduite decît cele pe care s-au străduit să le refacă mai mulți, folosindu-se de ziduri vechi, care fuseseră clădite pentru alte scopuri. Astfel, orașele vechi, care nefiind la început decît niște tîrgușoare, au devenit, cu timpul, orașe mari, sînt, de obicei, atît de rău întocmite în comparație cu piețele regulate, pe care un inginer le desenează după imaginația sa, într-o cîmpie, încît, deși luînd fiecare dintre clădirile lor [ale vechilor orașe] în parte, găsim la ele adesea tot atîta artă sau chiar mai multă decît la celelalte, totuși, văzînd cum sînt așezate, ici una mare, colo una mică, și cum fac ca străzile să fie strîmbe și inegale, s-ar zice că mai

[1] În Bavaria, în timpul iernii 1619—1620. — *N. R.*
[2] Războiul de 30 de ani, 1618—1648. — *N. R.*
[3] Ferdinand II, regele Boemiei și al Ungariei. — *N. R.*

degrabă întîmplarea decît voința unor oameni cu rațiune le-a orînduit astfel. Și dacă avem în vedere că, din totdeauna, au existat totuși cîțiva slujbași care aveau în grijă supravegherea clădirilor particularilor, pentru a le face să servească drept podoabă publică, ne-am da bine seama că este greu să facem ceva desăvîrșit, lucrînd numai peste ceea ce au început alții. Astfel, mă gîndeam că popoarele care erau odinioară pe jumătate sălbatice și care s-au civilizat abia încetul cu încetul și-și-au făcut legile doar pe măsură ce au fost constrînse de neajunsurile provocate de crime și de certuri, nu vor putea niciodată să fie atît de civilizate ca cele care, de la începutul închegării lor, au ascultat de constituția cîte unui legiuitor[1] înțelept. După cum este foarte sigur că adevărata religie, pe care a rînduit-o singur Dumnezeu, trebuie să fie incomparabil mai bine întocmită decît toate celelalte. Iar pentru a vorbi despre lucruri omenești, cred că, dacă Sparta a fost altădată atît de înfloritoare, aceasta nu s-a întîmplat pentru că fiecare lege în parte era bună, de vreme ce unele erau foarte ciudate și chiar potrivnice bunelor moravuri, ci pentru că, fiind făcute de un singur om, ele tindeau toate către același scop. Și tot așa mă gîndeam că științele din cărți, cel puțin cele ale căror argumente nu sînt decît probabile și lipsite de orice demonstrație, fiind alcătuite și sporite, puțin cîte puțin, prin părerile mai multor persoane diferite, nu sînt atît de apropiate de adevăr ca raționamentele simple pe care le poate face, în mod firesc, un om cu bun simț asupra lucrurilor ce i se înfățișează. Și mă mai

---

[1] Descartes se referă la Solon, legiuitorul Atenei, și la Licurg, legiuitorul Spartei. — *N. R.*

gîndeam că, deoarece, înainte de a fi bărbați, am fost cu toții copii, și a trebuit să fim mult timp călăuziți de înclinările noastre și de dascălii noștri, care adesea se contraziceau și care, poate, nu ne sfătuiau întotdeauna prea bine, este aproape cu neputință ca judecățile noastre să fie atît de pure și de închegate, cum ar fi fost dacă, de la naștere, ne-am fi folosit în întregime de rațiunea noastră și dacă n-am fi fost niciodată conduși decît de ea.

Este adevărat că nu vedem nicăieri dărîmîndu-se toate casele unui oraș, numai cu scopul de a le reface altfel și de a croi străzile mai frumoase; dar se întîmplă deseori ca mulți să-și dărîme casele, pentru a le reclădi și chiar, uneori, sînt constrînși să o facă, atunci cînd acestea sînt în primejdie să se prăbușească de la sine și cînd temeliile lor nu sînt destul de trainice. Drept care, mi-am zis că, în adevăr, nu ar avea nici un rost ca un particular să făurească planul de a reforma un stat, schimbîndu-l din temelii și răsturnîndu-l, pentru a-l reedifica; de asemenea, nici de a reforma corpul științelor sau ordinea stabilită în școli pentru a le preda; dar, în ceea ce privește opiniile pe care, pînă atunci, le luasem drept bune, nu puteam face altceva mai bun decît să mă apuc, o dată pentru totdeauna, să le înlătur[1], pentru ca, după aceea, să pun în locul lor fie altele mai bune, fie pe aceleași, dar abia după ce le voi fi trecut prin prisma rațiunii. Și am crezut cu tărie că, prin acest mijloc, aș izbuti să mă conduc în viață

[1] Inlăturarea tuturor ideilor acceptate înainte constituie, pentru Descartes, un moment inițial al îndoielii metodice. El le elimină, nu fiindcă le neagă adevărul, ci fiindcă se îndoiește de ele și vrea să le supună unui examen critic. — *N. R.*

mult mai bine, decît dacă aş clădi numai pe temelii vechi şi nu m-aş sprijini decît pe principiile de care mă lăsasem convins în tinereţe, fără să fi cercetat vreodată dacă erau adevărate. Căci, deşi remarcasem, în această privinţă, diferite dificultăţi, ele nu erau totuşi fără ieşire şi nici asemănătoare cu cele întîmpinate în reformarea celor mai mici lucruri din viaţa publică. Aceste corpuri mari sînt prea anevoie de ridicat, o dată doborîte, sau chiar de menţinut pe loc, o dată zdruncinate, iar prăbuşirile lor nu pot fi decît foarte dureroase. Apoi, cît despre imperfecţiunile lor, dacă le au, şi singură diversitatea care există între acestea ne arată că multe dintre ele au imperfecţiuni, fără îndoială că uzul le-a temperat mult, şi chiar a ocolit sau a îndreptat pe nesimţite un mare număr dintre ele, ceea ce nu s-ar fi putut asigura atît de bine numai prin înţelepciune, şi, în sfîrşit, aceste imperfecţiuni sînt, aproape totdeauna, mai uşor de suportat, decît ar fi schimbarea lor, după cum drumurile mari care şerpuiesc printre munţi devin, încetul cu încetul, după ce au fost mult umblate, atît de netede şi de lesnicioase, încît este mult mai bine să mergi pe ele, decît să o iei de-a dreptul, căţărîndu-te pe stînci şi coborînd pînă în fundul prăpăstiilor.

Din această pricină, nu aş putea, în nici un caz, să aprob acele firi zăpăcite şi neastîmpărate, care, deşi nu sînt chemate nici prin naştere, nici prin soartă să conducă treburile publice, nu încetează să croiască mereu, în mintea lor, planuri de reformă; şi dacă aş şti că, în această scriere, s-ar găsi cel mai mic lucru din care să fiu bănuit de această nebunie, aş fi foarte mîhnit să-l văd publicat. Niciodată

intenția mea nu a trecut dincolo de strădiința de a-mi reforma propriile gînduri și de a clădi pe o temelie care să fie în întregime a mea. Căci dacă, după ce lucrarea mea mi-a plăcut îndeajuns, vă înfățișez aici modelul, nu o fac pentru că aș vrea să sfătuiesc pe cineva de a-l imita. Cei pe care Dumnezeu i-a înzestrat cu mai multe dintre darurile sale vor avea, poate, țeluri mai înalte; mă tem, însă, că și acesta să nu fie prea îndrăzneț pentru mulți. Pînă și hotărîrea de a ne dezbăra de toate părerile pe care, pînă acum, le-am luat drept bune, nu este un exemplu pe care oricine trebuie să-l urmeze. Și lumea este alcătuită aproape numai din două feluri de spirite, cărora acest exemplu nu li se potrivește de loc, și anume: din cei care, crezîndu-se mai capabili decît sînt, nu se pot stăpîni de a se pripi în judecățile lor și nici de a avea destulă răbdare pentru a-și conduce toate gîndurile în ordine; ca atare, dacă și-ar lua vreodată libertatea de a se îndoi de principiile pe care le-au primit și de a se depărta de drumul comun, niciodată nu vor putea ține cărarea care trebuie pentru a merge mai drept, și vor rămînea rătăciți cît vor trăi. Apoi, din cei care, avînd destulă rațiune sau destulă modestie pentru a se socoti mai puțin capabili să deosebească adevărul de fals, decît alții de la care ar putea învăța, trebuie să se mulțumească mai degrabă a urma părerile acestora decît să caute ei înșiși altele mai bune.

Cît despre mine, aș fi fost, fără îndoială, din numărul acestora din urmă, dacă aș fi avut numai un singur dascăl sau dacă nu aș fi cunoscut deosebirile care au existat dintotdeauna între părerile celor mai învățați. Dar, după ce am aflat, încă din colegiu, că nu putem imagina nimic, oricît de ciudat

și de necrezut ar părea, care să nu fi fost spus de vreunul dintre filozofi; și, după ce, călătorind, mi-am dat seama că toți cei care au păreri mult deosebite de ale noastre nu sînt, din această pricină, nici barbari, nici sălbateci, și că mulți se folosesc de rațiune tot atît cît și noi, sau chiar mai mult; și ținînd seama că același om, cu mintea pe care o are, fiind crescut din copilărie printre francezi sau germani, devine altfel decît ar fi fost dacă trăia totdeauna între chinezi sau între canibali; și cum, pînă și în moda hainelor noastre, același lucru, care ne-a plăcut acum zece ani și care ne va mai plăcea poate în mai puțin de zece ani, ni se pare acum ciudat și caraghios; așa că obiceiul și exemplul ne conving mai mult decît orice cunoștință certă; și că, totuși, numărul mare al celor care sînt de aceeași părere nu este nicidecum o dovadă care să ne poată convinge de adevărurile mai anevoie de descoperit, căci este mult mai probabil ca ele să fi fost găsite de un singur om decît de un popor întreg, nu puteam alege pe nimeni ale cărui păreri să cred că trebuie preferate celor ale altora, și m-am văzut oarecum nevoit să încep a mă conduce singur.

Dar, asemenea unui om care umblă singur și prin întuneric, m-am hotărît să merg atît de încet și să fiu cu atîta băgare de seamă în toate lucrurile, încît chiar dacă aș înainta foarte puțin, să mă feresc foarte bine ca cel puțin să nu cad. Mai mult chiar, nu am vrut să încep a îndepărta cu totul vreuna dintre ideile care s-ar fi putut strecura altădată în convingerile mele, fără să fi fost introduse acolo de rațiune, înainte de a fi folosit destul timp pentru a face planul operei de care mă apucasem, și de a căuta

adevărata metodă pentru a ajunge la cunoaşterea tuturor lucrurilor de care ar fi capabilă mintea mea.

Studiasem puţin, pe cînd eram mai tînăr, dintre ramurile filozofiei, logica, iar dintre matematici, analiza geometrilor și algebra[1], trei arte sau științe care păreau că vor putea contribui întrucîtva la realizarea țelului meu. Dar, cercetîndu-le, mi-am dat seama că, în ceea ce priveşte logica, silogismele şi cea mai mare parte dintre celelalte reguli ale ei servesc mai curînd pentru a explica altuia lucruri ştiute, sau chiar, cum este arta lui Lullus[2], pentru a vorbi fără a judeca, despre lucruri necunoscute, decît pentru a le învăța. Și, cu toate că ea conține, ce-i drept, multe precepte foarte adevărate și foarte bune, există totuși, amestecate printre ele, atîtea altele care sînt dăunătoare sau de prisos, încît a le separa este aproape tot atît de greu, cum este de a scoate o Diană sau o Minervă dintr-un bloc de marmură încă neconturat. Cît despre analiza anticilor și algebra modernilor, pe lîngă că nu cuprind decît materii foarte abstracte și care nu par a fi de vreun folos, cea dintîi este nevoită totdeauna să cerceteze figuri, așa încît nu poate face ca intelectul să lucreze, fără a obosi mult imaginația; iar în cea de a doua, sîntem într-atîta supuși anumitor reguli și cifre, încît s-a făcut din ea o artă confuză și obscură, care încurcă mintea, în loc să fie o

---

[1] Analiza geometrilor este o metodă care constă în a presupune rezolvată o problemă de construcţii geometrice şi în a deduce, de aici, principiile care duc la soluția problemei.

Algebra se constituise, pe atunci, recent ca ştiinţă, şi-şi mărise eficacitatea ca instrument de analiză, grație introducerii calculului literal, de către Viète. — *N. R.*

[2] Filozof şi alchimist din evul mediu, autorul scrierii „Marea artă" („Ars magna"). — *N. R.*

știință care o cultivă. Aceasta m-a îndemnat să gîndesc că trebuie căutată o altă metodă care, păstrînd avantajele acestora trei, să fie ferită însă de neajunsurile lor. Și, după cum mulțimea legilor este adesea un prilej de a scuza viciile, așa încît un Stat este mult mai bine condus atunci cînd, neavînd decît foarte puține legi, acestea sînt respectate cu strictețe, tot astfel, în locul marelui număr de precepte din care este alcătuită logica, am socotit că-mi vor ajunge următoarele patru, cu condiția să iau hotărîrea constantă și neclintită de a nu mă abate nici o dată de la ele.

Prima era de a nu accepta niciodată vreun lucru ca adevărat, dacă nu l-am cunoscut în mod evident că este; adică de a evita cu grijă graba și prejudecata, și de a nu cuprinde în judecățile mele nimic mai mult decît ceea ce s-ar înfățișa minții mele atît de clar și de distinct[1], încît să nu am nici un prilej de a mă îndoi.

A doua, de a împărți fiecare dintre dificultățile pe care le cercetez în atîtea părți în cîte s-ar putea și de cîte ar fi nevoie, pentru a le rezolva mai bine.

A treia, de a-mi conduce în ordine gîndurile, începînd cu obiectele cele mai simple și mai ușor de cunoscut, pentru a mă ridica, puțin cîte puțin, ca pe niște trepte, pînă la cunoașterea celor mai com-

---

[1] În „Principiile filozofiei" (p. I, § 45), Descartes arată ce înțelege prin aceste cuvinte: „Numesc clară cunoștința care este prezentă și manifestă pentru o minte atentă; distinctă, pe aceea care este atît de precisă și de diferită de celelalte încît nu conține în ea decît ceea ce apare în chip lămurit celui care o privește așa cum trebuie".

Evident este ceea ce se impune rațiunii noastre în mod nemijlocit și de la sine. — *N. R.*

plexe și, presupunînd că există ordine chiar între cele care nu se succed în mod natural unele după altele.

Și ultima, de a face peste tot enumerări atît de complete și revizuiri atît de generale, încît să fiu sigur că nu am omis nimic.

Aceste lungi înlănțuiri de argumente, cît mai simple și mai ușoare, de care obișnuiesc să se folosească geometrii pentru a ajunge la cele mai grele dintre demonstrațiile lor, mi-au dat prilejul să-mi închipui că toate lucrurile care pot fi cunoscute de oameni urmează unele după altele în același fel și că, numai cu condiția de a ne abține să acceptăm drept adevărat vreun lucru care nu este și de a păstra totdeauna ordinea necesară, pentru a le deduce pe unele din altele, nu pot exista lucruri oricît de îndepărtate, la care să nu ajungem, și oricît de ascunse, pe care să nu le descoperim. Și nu m-am trudit prea mult să caut cu ce lucruri era nevoie să încep, căci știam că trebuie să încep cu cele mai simple și mai ușor de cunoscut; și ținînd seama că, între toți cei care au căutat pînă acum adevărul în științe, singuri matematicienii au putut găsi unele demonstrații, adică unele argumente certe și evidente, nu mă îndoiam că le-au găsit pe aceeași cale, deși nu speram de la ele nici un folos, decît acela că-mi vor obișnui mintea de a se nutri cu adevăruri și de a nu se mulțumi cu argumente false. Dar pentru aceasta, nu am avut de gînd să mă strădui a învăța toate aceste științe particulare numite, în general, matematici; și, observînd că, deși obiectele lor sînt diferite, ele se acordă toate în aceea că nu studiază decît diferitele raporturi sau proporții dintre aceste obiecte, am socotit că ar fi mai bine să cercetez numai aceste pro-

porţii în general, fără a le presupune decît la materiile care ar servi să-mi uşureze cunoaşterea lor şi, de asemenea, fără a le lega de acelea în nici un fel, în scopul de a le putea aplica apoi cît mai bine la toate celelalte la care s-ar potrivi. Apoi, luînd seama că, pentru a le cunoaşte, aş avea, cîteodată, nevoia de a le examina pe fiecare în parte şi, uneori, numai de a le reţine sau de a le cuprinde mai multe împreună, m-am gîndit că, pentru a le cerceta mai bine în parte, ar trebui să le dispun în rînduri, fiindcă nu găseam nimic mai simplu sau care să poată fi reprezentat mai distinct imaginaţiei şi simţurilor mele; dar că, pentru a le reţine sau a le cuprinde mai multe deodată, trebuia să le explic prin cîteva cifre cît mai scurte[1] posibil; şi că, prin acest mijloc, aş lua tot ce este mai bun şi din analiza geometrică, şi din algebră şi aş îndrepta toate defectele uneia prin cealaltă.

In adevăr, mă încumet să spun că respectarea întocmai a acestor cîteva precepte pe care le alesesem îmi dădu o asemenea uşurinţă în rezolvarea tuturor chestiunilor pe care le cuprind aceste două ştiinţe, încît în două sau trei luni, pe care le-am întrebuinţat pentru a le cerceta, începînd cu cele mai simple şi mai generale, şi fiecare adevăr pe care îl găseam servindu-mi apoi drept regulă pentru găsirea altora, nu numai că am rezolvat mai multe probleme, pe care altădată le socotisem foarte grele, ci mi s-a părut, pînă la urmă, că pot preciza, chiar pentru cele pe care nu le cunoşteam, prin ce mijloace şi pînă unde era cu putinţă să fie rezolvate. In această

[1] Descartes înţelege prin „cifrele scurte" simbolurile algebrei. — *N. R.*

privință, poate că nu voi părea prea închipuit, dacă veți avea în vedere că, neexistînd decît un singur adevăr pentru fiecare lucru, oricine îl găsește știe despre el atît cît se poate ști; și că, bunăoară, un copil care cunoaște aritmetica, făcînd o adunare după regulile ei, poate fi sigur că a găsit, în ceea ce privește suma pe care o caută, tot ceea ce mintea omenească ar fi în stare să găsească; căci, în sfîrșit, metoda care ne învață să urmărim adevărata ordine și să enumerăm exact toate împrejurările celor cercetate cuprinde tot ce dă certitudine regulilor aritmeticii.

Dar ceea ce mă mulțumea cel mai mult în această metodă era că, prin ea, eram sigur că-mi folosesc pretutindeni rațiunea, dacă nu în mod desăvîrșit, măcar cît îmi stătea în putință; în afară de faptul că, aplicînd-o, simțeam că mintea mea se obișnuia, puțin cîte puțin, să conceapă mai clar și mai distinct obiectele sale; și că, nesubjugînd-o nici unei materii particulare, nădăjduiam să o aplic cu tot atît folos la dificultățile din celelalte științe, așa cum făcusem cu cele din algebră. Nu că aș fi îndrăznit, pentru aceasta, să mă apuc mai întîi să analizez toate dificultățile care s-ar fi ivit, căci aceasta ar fi fost potrivnic ordinii pe care o prescrie metoda; însă, ținînd seama că toate principiile lor trebuiau luate din filozofie, în care nu găseam încă principii certe, mă gîndeam că, înainte de toate, este nevoie să mă străduiesc de a i le stabili și că, acesta fiind cel mai important lucru din lume, și că aici graba și prejudecata fiind cele mai de temut, nu era cazul să încerc a le duce la bun sfîrșit, înainte de a fi atins o vîrstă mult mai coaptă decît aceea de douăzeci și trei de ani, cîți aveam atunci, și fără a fi folosit,

mai înainte, mult timp pentru a mă pregăti în acest scop, atît dezrădăcinînd din mintea mea toate părerile greșite pe care le primisem pînă atunci, cît și adunînd cît mai multă experiență care să constituie apoi materialul raționamentelor mele și, exersîndu-mă mereu în metoda pe care mi-o prescrisesem, pentru a o stăpîni din ce în ce mai bine.

PARTEA A TREIA

În sfîrșit, după cum nu este destul, înainte de a începe să reclădim locuința în care trăim, să o dărîmăm și să ne îngrijim de materiale și de arhitecți, sau să ne exersăm noi înșine în arhitectură și, în afară de aceasta, să desenăm cu grijă planul, ci mai trebuie să ne facem rost de o altă locuință în care să putem sta la largul nostru în timpul în care se va lucra la casa cea nouă, tot astfel, pentru a nu rămîne nehotărît în acțiunile mele, în timpul în care rațiunea m-ar sili să fiu nehotărît în judecăți, și pentru a nu înceta totuși să trăiesc de atunci cît mai fericit cu putință, mi-am făurit o morală provizorie, care nu constă decît în trei sau patru maxime, pe care vreau să vi le împărtășesc.

Cea dintîi era să mă supun legilor și obiceiurilor țării mele, păstrînd cu stăruință religia în care m-a hărăzit Dumnezeu să fiu crescut încă din copilărie, și să mă conduc în toate celelalte privințe după părerile cele mai cumpătate și mai depărtate de exces, puse în aplicare, în general, de către oamenii cei mai cu judecată printre care va trebui să trăiesc. Căci, începînd din acel moment să nu mai prețuiesc de loc propriile mele păreri, pentru că voiam să le supun din nou pe toate unui examen, eram încredințat

că nu pot face nimic mai bun decît să le urmez pe ale celor cu mai multă judecată. Și, măcar că se află, poate, oameni cu tot atîta judecată printre perși sau chinezi, ca și printre noi, credeam că este cel mai folositor să mă potrivesc după cei cu care voi avea să conviețuiesc; și că, pentru a ști care erau adevăratele lor păreri, trebuia mai degrabă să iau seama la ceea ce fac decît la ceea ce spun, nu numai fiindcă, în starea de corupție a moravurilor noastre, puțini sînt cei ce vor să spună tot ce cred, ci și fiindcă sînt mulți care nu o știu nici ei; căci acțiunea gîndirii prin care credem un lucru fiind deosebită de aceea prin care știm că îl credem, ele apar adeseori una fără cealaltă. Iar între mai multe păreri acceptate în aceeași măsură, alegeam doar pe cele mai cumpătate, atît pentru că acestea sînt cele mai comode pentru practică și, probabil, cele mai bune, orice exces fiind de obicei rău; cît și pentru ca să mă depărtez mai puțin de drumul cel adevărat, în cazul cînd aș fi greșit, decît dacă, alegînd una dintre extreme, ar fi trebuit să o urmez pe cealaltă. Și, îndeosebi, puneam în rîndul exceselor toate făgăduielile prin care ne știrbim ceva din libertate; nu că aș fi dezaprobat legile care, pentru a preveni nestatornicia minților slabe, îngăduie, atunci cînd avem o intenție bună, sau chiar, pentru siguranța legăturilor dintre oameni, o intenție care este doar indiferentă, să facem jurăminte solemne sau contracte care ne obligă să perseverăm; ci, fiindcă nu vedeam în lume nici un lucru care să rămînă mereu în aceeași stare, și fiindcă, în ceea ce mă privește, îmi propuneam să-mi desăvîrșesc tot mai mult judecățile și nu să le fac mai defectuoase, aș fi crezut că am comis o mare greșeală împotriva bunului simț, dacă, pentru moti-

vul că admiteam atunci un lucru, m-aş fi obligat să-l iau drept bun şi după aceea, cînd ar fi încetat poate să mai fie, sau cînd aş fi încetat eu de a-l mai socoti ca atare.

A doua mea maximă era de a fi cît mai nestrămutat şi mai hotărît cu putinţă în acţiunile mele şi de a nu urma cu mai puţină statornicie părerile cele mai îndoielnice, o dată ce m-am hotărît pentru ele, decît dacă ar fi fost foarte sigure; imitam, în aceasta, pe călătorii care, văzînd că au pierdut drumul într-o pădure, nu trebuie să rătăcească, ocolind cînd într-o parte, cînd într-alta, şi cu atît mai puţin să se oprească într-un loc, ci să meargă mereu înainte, cît mai drept cu putinţă, în aceeaşi direcţie, pe care să nu o schimbe fără temeiuri puternice, chiar dacă, la început, poate numai întîmplarea i-a făcut s-o aleagă; căci, astfel, chiar dacă nu merg chiar acolo unde doresc, cel puţin, pînă la urmă, vor ajunge într-un loc în care, probabil, se vor simţi mai bine decît în mijlocul unei păduri. Şi astfel, acţiunile din viaţă neadmiţînd adesea nici o amînare, este un adevăr foarte sigur că, atunci cînd nu stă în puterea noastră de a discerne părerile cele mai adevărate, trebuie să le urmăm pe cele mai probabile; şi chiar dacă nu deosebim mai multă probabilitate la unele decît la altele, trebuie totuşi să ne hotărîm pentru unele, pe care să nu le mai socotim apoi îndoielnice în măsura în care se raportă la practică, ci ca foarte adevărate şi foarte certe, pentru că temeiul care ne-a făcut să ne hotărîm pentru ele este astfel. Şi aceasta a putut, de atunci, să mă scape de toate regretele şi de toate remuşcările care frămîntă de obicei conştiinţele minţilor slabe şi şovăielnice, care, în nestatornicia lor,

săvîrşesc ca bune fapte pe care, mai tîrziu le socotesc rele.

A treia mea maximă era de a mă strădui întotdeauna să mă înving pe mine însumi, mai degrabă decît soarta[1], şi de a-mi schimba mai curînd dorinţele decît ordinea lumii şi, în general, de a mă obişnui să cred că nu există nimic care să fie în întregime în puterea noastră, în afară de gîndurile noastre, astfel că, după ce am făcut tot ce ne-a stat în putinţă privitor la lucrurile care se află în afara noastră, tot ceea ce nu ne reuşeşte este pentru noi cu desăvîrşire imposibil. Şi atît mi se părea suficient pentru a mă împiedica să mai doresc în viitor ceva ce nu aş putea obţine, şi pentru a mă face astfel mulţumit; căci voinţa noastră, tinzînd în mod firesc să dorească numai lucruri pe care raţiunea noastră i le înfăţişează într-un fel oarecare drept posibile, este cert că, dacă socotim toate bunurile care sînt în afara noastră ca fiind la fel de departe de puterea noastră, nu ne va părea mai rău că nu avem unele bunuri care par că ni se cuvin prin naştere, atunci cînd vom fi lipsiţi de ele fără vina noastră, decît că nu posedăm împărăţia Chinei sau a Mexicului, şi că făcînd, cum se spune, din necesitate o virtute, nu vom mai dori să fim sănătoşi cînd vom fi bolnavi, sau liberi cînd vom fi în închisoare, după cum nu dorim acum să avem corpul dintr-o materie tot atît de incoruptibilă ca diamantul, sau aripi pentru a zbura ca păsările[2].

---

[1] Descartes nu admite nici destinul, nici întîmplarea; sensul cuvîntului „fortune“ este aici „mersul lucrurilor“ sau „ordinea lumii“. — *N. R.*

[2] Această rezervă se referă la posibilitatea ca, în viitor, ştiinţa să poată realiza, eventual, şi astfel de lucruri. — *N. R.*

Dar mărturisesc că este nevoie de un îndelung exercițiu și de o repetată meditare, pentru a ne obișnui să privim toate lucrurile din acest punct de vedere; și cred că, mai cu seamă, în aceasta consta secretul acelor filozofi[1] care puteau altă dată, să se sustragă puterii destinului, și, în pofida suferințelor și a sărăciei, să se ia la întrecere cu zeii lor în ceea ce privește fericirea. Căci, preocupîndu-se neîncetat să reflecteze la limitele care le erau prescrise de natură, ei ajungeau să se convingă atît de bine că nimic nu le stă în putere, afară de propriile lor gînduri, încît numai acest fapt era suficient pentru a-i împiedica să aibă vre-o afecțiune pentru altceva; și ei dispuneau de ele atît de desăvîrșit, încît aveau oarecare temei, prin aceasta, să se socoată mai bogați și mai puternici, mai liberi și mai fericiți decît toți ceilalți oameni care, neavînd această filozofie, oricît ar fi de favorizați de natură și de soartă, nu dispun niciodată de tot ce vor.

În sfîrșit, drept concluzie a acestei morale, m-am gîndit să trec în revistă diferitele îndeletniciri pe care le au oamenii în această viață, pentru a căuta să o aleg pe cea mai bună; și, fără a vrea să spun ceva despre ocupațiile altora, gîndeam că nu pot face altceva mai bun, decît să o continui pe a mea, adică să-mi folosesc întreaga viață pentru a-mi cultiva rațiunea și pentru a înainta cît voi putea mai mult în cunoașterea adevărului, după metoda pe care mi-o prescrisesem. Încercasem atît de mari satisfacții de cînd începusem să mă servesc de această metodă, încît nu credeam că s-ar putea obține, în această viață, altele mai plăcute și mai nevinovate; și, desco-

[1] Stoicii. — *N. R.*

perind zi de zi, cu ajutorul acestei metode, anumite adevăruri care mi se păreau destul de însemnate şi, de obicei, necunoscute celorlalţi oameni, satisfacţia pe care o aveam îmi umplea sufletul în aşa măsură, încît toate celelalte lucruri nu mă mai atingeau. Pe lingă faptul că cele trei maxime de mai sus nu erau întemeiate decît pe dorinţa pe care o aveam de a continua să mă instruiesc; deoarece Dumnezeu a dat fiecăruia dintre noi o anumită inteligenţă pentru a deosebi adevărul de fals, nu aş fi crezut că trebuie să mă mulţumesc nici o clipă cu părerile altuia, fără a mă hotărî totodată să uzez de propria-mi judecată pentru a le examina, atunci cînd va veni timpul; şi nu aş fi putut să-mi înăbuş remuşcarea de a le fi urmat, dacă nu aş fi nădăjduit că nu pierd prin aceasta nici un prilej de a găsi altele mai bune, în caz că ar exista; şi, în sfîrşit, nu aş fi ştiut să-mi îngrădesc dorinţele şi nici să fiu mulţumit, dacă nu aş fi urmat un drum pe care, socotind a fi asigurat că voi dobîndi toate cunoştinţele de care aş fi capabil, mă gîndeam că, prin acelaşi mijloc, îmi voi asigura şi toate bunurile la care voi putea vreodată ajunge; şi dat fiind că voinţa noastră nu caută să urmărească sau să ocolească vreun lucru decît în măsura în care raţiunea noastră i-l prezintă drept bun sau rău, este de ajuns să judecăm bine pentru ca să acţionăm bine, şi să judecăm cît mai bine pentru ca, totodată, să acţionăm cît mai bine, adică pentru ca să dobîndim toate virtuţile, şi, o dată cu ele, toate celelalte bunuri pe care le putem dobîndi; şi, cînd avem această certitudine, nu se poate să nu fim mulţumiţi.

După ce m-am asigurat astfel de aceste maxime şi după ce le-am pus la o parte, la un loc cu adevă-

rurile religiei[1] care au fost întotdeauna cele dintîi pe care le-am luat drept bune, am hotărît că pot să mă dezbar cu uşurinţă de toate celelalte păreri ale mele. Şi, deoarece nădăjduiam că voi putea izbuti mai bine stînd de vorbă cu oamenii decît rămînînd mai departe închis în odaia caldă unde avusesem toate aceste gînduri, am reînceput să călătoresc, încă înainte de sfîrşitul iernii. Şi în toţi cei nouă ani[2] care au urmat, nu am făcut decît să cutreier lumea în lung şi în lat, străduindu-mă să fiu mai mult spectator decît actor în toate comediile care se joacă în ea; şi reflectînd în mod deosebit, pentru fiecare materie, asupra a ceea ce putea să o facă îndoielnică şi să ne dea prilej de a ne înşela, îmi dezrădăcinam între timp din minte toate erorile care izbutiseră să se strecoare înainte. Nu că aş fi imitat, în această privinţă, pe sceptici, care nu se îndoiesc decît pentru a se îndoi şi se prefac întotdeauna a fi nehotărîţi; dimpotrivă, întreg planul meu nu tindea decît să ajung la certitudine şi să înlătur pămîntul lunecos şi nisipul, pentru a da de stîncă sau argilă. Şi izbuteam, se pare, destul de bine, cu atît mai mult cu cît, încercînd să descopăr falsitatea sau incertitudinea propoziţiilor pe care le examinam, nu prin presupuneri neîntemeiate, ci prin raţionamente clare şi sigure, nu am întîlnit printre ele nici una atît de îndoielnică,

---

[1] Descartes desparte astfel părerile sale de pînă aici în două grupe: în prima cuprinde părerile pe care este nevoit să le accepte spre a-şi organiza viaţa, în condiţiile în care se afla, spre a-şi asigura liniştea; în a doua cuprinde părerile privitoare la cunoaşterea teoretică, la constituirea ştiinţei şi pe care le supune îndoielii şi examenului critic al raţiunii. Acesta este sensul în care „pune la o parte" părerile din domeniul moralei şi al religiei. — *N. R.*

[2] 1619—1628. — *N. R.*

încît să nu trag din ea o concluzie destul de certă, chiar cînd această concluzie era că nu conținea nimic cert. Și, după cum, cînd dărîmăm o casă veche, păstrăm, de obicei, dărîmăturile pentru a le folosi la zidirea alteia noi, tot astfel, distrugînd toate părerile mele pe care le găseam puțin întemeiate, făceam diferite observații și dobîndeam multe experiențe, care mi-au servit apoi la stabilirea unor idei mai certe. Și mai mult, continuam să mă exersez în metoda pe care mi-o prescrisesem; căci, în afară de faptul că aveam grijă să-mi conduc în general toate gîndurile după regulile ei, îmi rezervam, din cînd în cînd, un număr de ore pe care le întrebuințam îndeosebi pentru a mă exersa în dificultăți ale matematicii sau chiar în altele, pe care le puteam face aproape asemănătoare celor de matematici, desprinzîndu-le de toate principiile celorlalte științe, pe care nu le găseam destul de sigure, după cum veți vedea că am făcut cu unele probleme care sînt explicate în acest volum[1]. Și astfel, fără a trăi în aparență altfel decît cei care, neavînd altă ocupație decît să ducă o viață liniștită și nevinovată, se străduie să despartă plăcerile de vicii, și care, pentru a se bucura de răgazurile lor fără a se plictisi, recurg la toate distracțiile onorabile, nu încetam să perseverez în planul meu și să înaintez în cunoașterea adevărului, poate mai mult decît dacă n-aș fi făcut decît să citesc cărți sau să-i frecventez pe oamenii învățați.

Totuși, acești nouă ani s-au scurs înainte ca să fi luat vre-o atitudine în privința dificultăților care formează obiectul disputelor obișnuite dintre învățați,

[1] „Discursul asupra metodei" a fost publicat împreună cu trei anexe: „Dioptrica", „Meteorii" și „Geometria". — *N. R.*

sau să fi început a căuta bazele unei filozofii mai sigure decît cea comună. Şi exemplul mai multor minţi luminate care, avînd înaintea mea această intenţie, mi se părea că nu izbutiseră, mă făcea să-mi închipui aici atîtea greutăţi, încît poate nu aş fi cutezat să mă apuc de această lucrare aşa de timpuriu, dacă nu aş fi văzut că unii împrăştiau zvonul că aş fi isprăvit-o chiar. Nu aş putea să spun pe ce-şi întemeiau această părere; iar dacă am contribuit cu ceva la ea prin vorbele mele, trebuie că am făcut-o, mărturisind ceea ce nu ştiam, mult mai sincer decît au obiceiul s-o facă cei care au studiat prea puţin şi, poate, lăsînd să se întrevadă motivele pe care le aveam pentru a mă îndoi de multe lucruri pe care alţii le luau drept certe, mai degrabă decît lăudîndu-mă cu vre-o doctrină. Dar fiind destul de cinstit pentru a nu voi să fiu luat drept ceea ce nu sînt, m-am gîndit că trebuie să încerc, prin orice mijloace, să devin vrednic de reputaţia pe care o aveam; şi sînt tocmai opt ani, de cînd această dorinţă m-a hotărît să mă îndepărtez de toate locurile unde puteam să am cunoştinţe, şi să mă retrag aici, într-o ţară[1] unde lunga durată a războiului a făcut să se statornicească astfel de rînduieli, încît se pare că armatele întreţinute aici slujesc numai pentru a te face să te bucuri cu mai multă siguranţă de roadele păcii, şi unde, pierdut în mulţimea unui mare popor foarte harnic şi mai preocupat de propriile sale treburi decît curios de ale altuia, fără a fi lipsit de nici una dintre înlesnirile oraşelor celor mai frecventate, am putut trăi tot atît de singuratic şi retras ca şi în pustiurile cele mai îndepărtate.

---

[1] In Olanda, la Amsterdam. — *N. R.*

Nu știu dacă trebuie să vă vorbesc despre primele meditații pe care le-am făcut acolo, căci ele sînt atît de metafizice și atit de neobișnuite, încît nu vor fi, poate, pe gustul tuturor. Și totuși, pentru ca să se poată judeca dacă fundamentele pe care le-am adoptat sînt destul de solide, mă văd oarecum constrîns să vorbesc despre ele. Observasem de mult că, în ceea ce privește moravurile, este nevoie uneori să urmăm păreri pe care le știm foarte nesigure, ca și cum ar fi neîndoielnice, lucru care s-a spus și mai sus; dar, fiindcă atunci doream să mă îndeletnicesc numai cu căutarea adevărului, am socotit că trebuie să fac tocmai contrariul, adică să resping ca absolut fals tot ceea ce puteam să-mi închipui că ar cuprinde cea mai mică îndoială, pentru a vedea dacă nu va rămîne după aceea în convingerea mea ceva care să fie cu totul neîndoielnic. Astfel, dat fiind că simțurile ne înșeală cîteodată, am vrut să cred că nici un lucru nu este așa cum ne fac ele să ni-l închipuim; și pentru că există oameni care, chiar atunci cînd raționează asupra celor mai simple chestiuni de geometrie, se înșală și fac aici paralogisme[1], gîndindu-mă că eram supus greșelii la fel cu oricare altul, am respins ca fiind false toate argumentele pe care le luasem mai înainte drept demonstrații; și, în sfîrșit, avînd în vedere că exact aceleași gînduri pe care le avem în stare de veghe ne pot veni și cînd dormim, fără ca vreunul să fie, în acest caz, adevărat, am hotărît să presupun că toate lucrurile care îmi veni-

---

[1] Spre deosebire de sofisme, paralogismele sînt raționamente greșite fără intenție. — *N. R.*

seră vreodată în minte nu erau mai adevărate decît iluziile din visurile mele. Dar îndată după aceea, mi-am dat seama că, în timp ce voiam să gîndesc că totul este fals, trebuia neapărat ca eu, cel care gîndesc aceasta, să fiu ceva; și, observînd că acest adevăr: *gîndesc, deci exist* era atît de puternic și de cert, încît toate presupunerile cele mai extravagante ale scepticilor nu erau în stare să-l zdruncine, am socotit că pot să-l iau, fără nici o șovăire, drept primul principiu al filozofiei pe care o căutam.

Apoi, cercetînd cu luare aminte ceea ce eram eu și văzînd că puteam să presupun că nu aș avea corp și că nu ar exista nici lume și nici loc în care să mă aflu, dar că nu-mi puteam închipui că nu aș fi, ci, dimpotrivă, chiar din faptul că aveam de gînd să mă îndoiesc de adevărul celorlalte lucruri, urma în mod foarte evident și foarte cert că exist; în timp ce, dacă numai aș fi încetat să gîndesc, chiar dacă toate celelalte pe care le imaginasem ar fi fost adevărate, nu aveam nici un motiv să cred că aș exista: am înțeles din aceasta că sînt o substanță a cărei întreagă esență sau natură nu este decît de a gîndi și care, pentru a exista, nu are nevoie de nici un loc și nu depinde de nici un lucru material; astfel încît, acest eu, adică sufletul, datorită căruia sînt ceea ce sînt, este cu totul deosebit de trup, și chiar este mai ușor de cunoscut decît acesta, și măcar dacă acesta nu ar exista, sufletul tot nu ar înceta să fie ceea ce este.

După aceea, am analizat ce se cere, în general, unei propoziții, pentru a fi adevărată și certă; căci, deoarece tocmai găsisem una pe care o știam astfel, m-am gîndit că trebuie să știu și în ce constă această certitudine. Și băgînd de seamă că, în această propo-

ziție: *gîndesc, deci exist,* nu este nimic care să mă asigure că spun adevărul, decît doar că văd foarte limpede că, pentru a gîndi, trebuie să exist, am socotit că pot să iau drept regulă generală că lucrurile pe care le concepem foarte clar și foarte distinct sînt toate adevărate, numai că există o oarecare dificultate în a ne da bine seama care sînt cele pe care le concepem distinct.

După aceasta, reflectînd asupra faptului că mă îndoiesc și că, prin urmare, ființa mea nu era cu totul desăvîrșită, întrucît vedeam clar că a cunoaște este o perfecțiune mai mare decît de a mă îndoi, am hotărît să cercetez de unde învățasem să gîndesc la ceva mai desăvîrșit decît eram eu, și am înțeles în mod evident că de la o natură care trebuie, în adevăr, să fie mai desăvîrșită. Cît privește ideile pe care le aveam despre multe alte lucruri dinafara mea, ca cerul, pămîntul, lumina, căldura și multe altele, nu-mi era atît de greu să știu de unde vin, deoarece, nevăzînd la ele nimic care să mi se pară că le face să-mi fie superioare, puteam crede că, dacă erau adevărate, ele erau dependente de natura mea, în măsura în care ea are oarecare perfecțiune; iar dacă nu erau adevărate, însemna că le am din neant, adică le am din ceea ce este imperfecțiune în mine. Dar nu se putea întîmpla la fel cu ideea unei ființe mai desăvîrșite decît a mea, căci a o avea din neant era vădit cu neputință. Și pentru că mintea nu se opune mai puțin ideii ca ceva mai desăvîrșit să rezulte și să depindă de ceva mai puțin desăvîrșit, decît ca din nimic să provină ceva, această idee nu o puteam avea de la mine însumi. Așadar, rămînea că ea fusese sădită în mine de o altă natură, în adevăr mai desăvîrșită decît a mea, și care cuprindea chiar toate

perfecțiunile despre care puteam să am o idee oarecare, adică, pentru a mă exprima într-un cuvînt, Dumnezeu. La care am adăugat că, întrucît cunoșteam unele desăvîrșiri, pe care nu le aveam, nu eram singura ființă care există (dacă îngăduiți, îmi voi lua aici libertatea să folosesc cuvintele școlii), dar că trebuie neapărat să fie o alta, mai desăvîrșită, de care să depind, și de la care să fi dobîndit tot ce am; căci, dacă aș fi fost singur și independent, așa încît să fi avut de la mine însumi puținul prin care participam la Ființa perfectă, aș fi putut avea de la mine, din același motiv, tot ce știam că-mi lipsește și, astfel, să fiu eu însumi infinit, etern, imuabil, atotștiutor, atotputernic, și, în sfîrșit, să posed toate perfecțiunile pe care puteam să le observ la Dumnezeu. Căci, potrivit raționamentelor pe care tocmai le făcusem, pentru a cunoaște natura lui Dumnezeu, atît cît era natura mea în stare că cunoască, nu aveam decît să examinez, dintre toate lucrurile a căror idee o găseam în mine, dacă era sau nu o perfecțiune de a le poseda, și eram sigur că nici unul dintre cele care dovedeau vreo imperfecțiune nu era în el, pe cînd toate celelalte erau. Tot astfel, vedeam că îndoiala, nestatornicia, tristețea și alte lucruri asemănătoare nu puteau să-i aparțină, de vreme ce eu însumi aș fi fost foarte mulțumit să fiu scutit de ele. În afară de aceasta, aveam idei despre multe lucruri sensibile și corporale; căci, deși presupuneam că visez și că tot ceea ce vedeam sau îmi închipuiam era fals, nu puteam totuși să neg că ideile sînt în adevăr în gîndirea mea; dar, după ce, din examinarea ființei mele, înțelesesem foarte limpede că natura intelectuală este deosebită de cea corporală, ținînd seama că orice este compus dovedește depen-

dență și că dependența este vădit un defect, am dedus de aici că nu putea fi o perfecțiune pentru Dumnezeu să fie compus din aceste două naturi și că, prin urmare, nu era; iarăși, dacă există în lume unele corpuri sau unele inteligențe sau alte naturi care să nu fie cu totul desăvîrșite, ființa lor trebuie să depindă de puterea lui, în așa fel, încît nu puteau exista nici o singură clipă fără el.

Am vrut, după aceea, să cercetez alte adevăruri; și după ce mi-am ales obiectul geometrilor, pe care îl concepeam ca pe un corp continuu, sau ca pe un spațiu cu întindere infinită în lungime, lărgime și înălțime sau adîncime, divizibil în diferite părți, care puteau avea diferite figuri și mărimi și care puteau fi mișcate și transpuse în toate felurile, căci geometrii presupun toate acestea despre obiectul lor, am parcurs unele dintre demonstrațiile lor cele mai simple. Și, luînd aminte că marea certitudine pe care toată lumea le-o atribuie nu este întemeiată decît pe faptul că sînt concepute în mod evident, potrivit regulii de mai sus, am băgat de seamă că nu există nimic în ele care să mă asigure de existența obiectului lor. Căci, bunăoară, vedeam limpede că, presupunînd un triunghi, trebuia ca cele trei unghiuri ale lui să fie egale cu două unghiuri drepte, dar nu vedeam aici nimic care să mă asigure că ar exista în lume vreun triunghi. Dimpotrivă, reluînd cercetarea ideii pe care o aveam despre o Ființă perfectă, găseam că existența este cuprinsă în ea, la fel cum este cuprins în ideea de triunghi faptul că cele trei unghiuri ale lui sînt egale cu două unghiuri drepte, sau în ideea de sferă, că toate părțile ei sînt egal depărtate de centru, și poate în mod mai evident chiar; și că, în consecință, este cel puțin tot atît de

cert că Dumnezeu, care este această Ființă perfectă, este sau există, cum nu ar putea fi nici una dintre demonstrațiile geometriei.

Însă, ceea ce face să fie mulți care caută să se convingă că există dificultăți în a-l cunoaşte pe Dumnezeu şi chiar în a cunoaşte ce este propriul lor suflet este că aceştia nu-şi înalță niciodată mintea dincolo de lucrurile sensibile şi că sînt atît de obişnuiți să nu cerceteze nici un lucru decît prin imaginație, ceea ce este un mod de gîndire particular în ceea ce priveşte lucrurile materiale, încît tot ce nu este imaginabil li se pare ininteligibil. Aceasta se vădeşte îndeajuns în faptul că înşişi filozofii țin drept maximă în şcoli că nu există nimic în intelect care să nu fi fost înainte în simțuri, unde totuşi este cert că ideile de Dumnezeu şi de suflet nu au fost niciodată. Şi am părerea că cei care vor să se folosească de imaginație pentru a le înțelege fac la fel ca şi cum ar vrea să se folosească de ochi, pentru a auzi sunetele sau pentru a simți mirosurile; cu singura deosebire că simțul văzului nu ne asigură mai puțin de adevărul acestor obiecte, decît simțul mirosului sau al auzului; în schimb, nici imaginația noastră şi nici simțurile noastre nu ne-ar putea asigura vreodată de ceva, dacă nu ar interveni intelectul.

În sfîrşit, dacă mai există oameni care nu sînt încă destul de convinşi de existența lui Dumnezeu şi a sufletului lor prin argumentele pe care le-am adus, vreau cu tot dinadinsul ca ei să ştie că toate celelalte lucruri, de care se cred poate mai siguri, cum ar fi că au un corp, şi că există aştri şi pămînt, şi altele asemănătoare sînt încă mai puțin sigure.

Căci, cu toate că avem o certitudine morală[1] a acestor lucruri, care este de aşa natură, încît se pare că ar trebui să fim extravaganţi pentru a le pune la îndoială, totuşi, atunci cînd este vorba de o certitudine metafizică, doar dacă am fi lipsiţi de raţiune, am putea tăgădui că sînt destule motive pentru a fi pe deplin siguri, cînd ţinem seama că tot aşa ne putem închipui în somn că avem un alt corp sau că vedem alţi aştri şi alt pămînt, fără ca să fie cîtuşi de puţin adevărat. Căci, de unde ştim că gîndurile care ne vin în vis sînt de cele mai multe ori mai false decît celelalte, o dată ce adesea ele nu sînt mai puţin vii şi expresive? Şi cele mai alese minţi pot studia acest lucru cît vor dori, nu cred că ar putea aduce un argument care să poată înlătura această îndoială, dacă nu presupun existenţa lui Dumnezeu. Căci, întîi, chiar ceea ce eu am luat adineaori ca regulă, şi anume că lucrurile pe care le concepem foarte clar şi foarte distinct sînt toate adevărate, nu este sigur decît datorită faptului că Dumnezeu este sau există, şi că el este o fiinţă perfectă, şi că tot ceea ce este în noi vine de la el. De unde urmează că ideile sau noţiunile noastre, fiind lucruri reale şi care vin de la Dumnezeu în tot ceea ce au clar şi distinct, nu pot fi, ca atare, decît adevărate. Astfel că, dacă avem destul de des idei care conţin ceva fals, acestea nu pot fi decît cele care cuprind în ele ceva

---

[1] Descartes arată ce este *certitudinea morală*, în „Principiile filozofiei" (p. IV. § 205): certitudinea morală „adică suficientă pentru a ne reglementa moravurile, sau tot atît de mare ca aceea a lucrurilor de care nu avem obiceiul să ne îndoim, privitor la conduita vieţii deşi noi ştim că, vorbind în mod absolut, se poate ca ele să fie false". (Colecţia „Texte filozofice", *Descartes*, p. 171–172).

confuz și obscur, întrucît, prin aceasta, ele participă la neant, adică ele sînt în noi atît de confuze, numai fiindcă nu sîntem cu totul desăvîrșiți. Și este evident că mintea noastră nu se opune mai puțin ideii ca falsitatea sau imperfecțiunea să provină, ca atare, de la Dumnezeu, decît ca adevărul sau perfecțiunea să provină din neant. Dar, dacă nu am ști că tot ceea ce este în noi real și adevărat vine de la o ființă perfectă și infinită, oricît de clare și de distincte ar fi ideile noastre, nu am avea nici un temei care să ne asigure că ele au perfecțiunea de a fi adevărate.

Or, după ce cunoașterea lui Dumnezeu și a sufletului ne-a dat astfel certitudinea acestei reguli, este foarte ușor să înțelegem că visele pe care le plăsmuim în somn nu trebuie să ne facă nicidecum să ne îndoim de adevărul gîndurilor pe care le avem în stare de veghe. Căci, dacă s-ar întîmpla ca, chiar dormind, cineva să aibă o idee foarte distinctă, cum ar fi un geometru care ar inventa o nouă demonstrație, somnul său nu ar împiedica-o să fie adevărată. Și cît privește greșeala cea mai obișnuită din visele noastre, care constă în a ne înfățișa diferite obiecte la fel ca și simțurile noastre exterioare, nu are nici o însemnătate că ea ne dă prilejul de a nu avea încredere în adevărul unor astfel de idei, deoarece ele ne pot înșela foarte adesea și fără ca să dormim, după cum cei care au gălbinare văd totul în galben, sau după cum aștrii sau alte corpuri foarte îndepărtate ne par mult mai mici decît sînt. Căci, în sfîrșit, fie că sîntem trezi, fie că dormim, nu trebuie niciodată să ne lăsăm convinși decît de evidența rațiunii noastre. Și trebuie subliniat că spun: de rațiunea noastră, și nu de imaginația noastră sau de simțurile noastre. După cum, deși vedem soarele

foarte clar, nu trebuie să deducem de aici că el are mărimea pe care o vedem; şi ne putem închipui în mod foarte distinct un cap de leu aşezat pe trupul unei capre, fără a trebui să conchidem, din această pricină, că ar exista în lume o himeră; căci raţiunea nu ne spune că ceea ce vedem sau ne închipuim astfel este adevărat. Dar ea ne spune neapărat că toate ideile sau noţiunile noastre trebuie să aibă un temei de adevăr; căci nu ar fi cu putinţă ca Dumnezeu, care este în totul perfecţiune şi adevăr, să le fi pus în noi fără ca ele să fie adevărate. Şi cît despre faptul că raţionamentele noastre nu sînt niciodată atît de evidente nici atît de complete în timpul somnului ca în starea de veghe, deşi uneori închipuirile noastre sînt atunci tot atît sau chiar mai vii şi expresive, raţiunea ne spune, de asemenea, că gîndurile noastre, neputînd fi toate adevărate, pentru că nu sîntem perfecţi, ceea ce au ele adevărat trebuie neapărat să se afle în cele pe care le avem fiind trezi, mai degrabă decît în visele noastre.

PARTEA A CINCEA

Aş fi foarte bucuros să urmăresc şi să înfăţişez aici întregul lanţ al celorlalte adevăruri pe care le-am dedus din cele dintîi. Dar, dat fiind că, în acest scop, ar fi nevoie să vorbesc acum despre mai multe chestiuni în controversă între învăţaţi[1], cu care nu doresc să mă pun rău, cred că va fi mai bine să mă abţin şi să spun numai în general care sînt ele, pentru a lăsa pe seama celor mai înţelepţi să judece dacă ar fi folositor ca publicul să fie informat mai

[1] Problema mişcării Pămîntului. — *N. R.*

amănunțit în această privință. Am rămas totdeauna neclintit în hotărîrea pe care o luasem de a nu presupune nici un alt principiu decît acela de care m-am servit adineauri pentru a demonstra existența lui Dumnezeu și a sufletului și de a nu accepta nici un lucru ca adevărat, dacă nu mi se va părea mai clar și mai cert decît mi se păruseră înainte demonstrațiile geometrilor. Și totuși, îndrăznesc să spun, nu numai că am găsit mijlocul de a obține o soluție satisfăcătoare în scurt timp privitor la toate dificultățile principale care se tratează de obicei în filozofie, ci și că am descoperit o seamă de legi, pe care Dumnezeu le-a așezat în așa fel în natură și despre care a întipărit astfel de noțiuni în sufletul nostru, încît, după ce am reflectat destul asupra lor, nu ne mai putem îndoi că au fost respectate cu exactitate de tot ceea ce este sau se face în lume. Cercetînd apoi succesiunea acestor legi, mi se pare că am descoperit multe adevăruri mai folositoare și mai însemnate decît tot ce învățasem mai înainte sau nădăjduisem să învăț.

Dar, fiindcă am încercat să le explic pe cele mai importante într-un tratat[1] pe care anumite considerații mă împiedică să-l public[2], nu voi putea să le fac mai bine cunoscute, decît spunînd pe scurt aici ce conțin. Am avut de gînd să cuprind în el tot ce socoteam că știu, înainte de a-l fi scris, cu privire la natura lucrurilor materiale. Dar, întocmai ca

[1] „Lumea sau tratatul despre lumină". — *N. R.*

[2] În 1633, Descartes a renunțat să dea la tipar cartea „Lumea", aflînd de condamnarea lui Galilei de către inchiziție, pentru că susținuse aceeași idee a mișcării Pămîntului, în lucrarea sa „Dialog asupra celor două sisteme principale ale lumii" (al lui Ptolemeu și al lui Copernic). — *N. R.*

pictorii, care, neputînd să înfățișeze la fel de bine într-un tablou plan feluritele fețe ale unui corp solid, aleg una dintre cele mai însemnate, pe care o pun singură în lumină, și umbresc pe celelalte, făcînd să apară din ele doar cît se poate vedea cînd le privim; tot astfel, temîndu-mă că nu voi putea pune în discursul meu tot ceea ce aveam în minte, am încercat doar să expun acolo cît mai pe larg ceea ce știam despre lumină. Apoi, cu acest prilej, să adaug ceva despre soare și despre stelele fixe, deoarece ea provine aproape în întregime de la ele; despre ceruri, deoarece o transmit; despre planete, despre comete și despre pămînt; deoarece o fac să se reflecte; și, îndeosebi, despre toate corpurile care sînt pe pămînt, deoarece sînt ori colorate, ori transparente, ori luminoase, și, în sfîrșit, despre om, deoarece el îi este spectator. Iarăși, pentru a umbri puțin toate aceste lucruri și pentru a putea spune mai liber ceea ce judecam despre ele, fără a fi nevoit să urmez sau să resping părerile acceptate printre învățați, m-am hotărît să las pe seama disputelor lor toată lumea aceasta și să vorbesc numai despre ceea ce s-ar întîmpla într-una nouă, dacă Dumnezeu ar crea acum în altă parte, în spațiile imaginare, destulă materie pentru a o alcătui și ar agita în chipuri felurite și fără rînduială diferitele părți ale acestei materii, așa încît să alcătuiască din ea un haos atît de confuz pe cît pot să și-l închipuie poeții, și apoi să nu facă decît să-i dea naturii ajutorul său obișnuit și să o lase să acționeze potrivit legilor pe care le-a statornicit. Astfel, întîi am descris această materie și am căutat să o reprezint în așa fel încît nu există în lume nimic mai clar și mai inteligibil, cred, decît ceea ce s-a spus mai sus despre Dumnezeu și despre suflet;

căci chiar am presupus dinadins că, în această materie, nu există nici una dintre formele sau calităţile despre care se discută în şcoli, nici, în genere, vreun alt lucru a cărui cunoaştere să nu fie atît de firească pentru sufletele noastre, încît să ne putem închipui măcar că-l ignorăm. Mai mult, am arătat care sînt legile naturii şi, fără să-mi sprijin argumentele pe vreun alt principiu în afară de perfecţiunile infinite ale lui Dumnezeu, am încercat să demonstrez toate legile despre care am putea să avem vreo îndoială, şi să arăt că ele sînt astfel, încît chiar dacă Dumnezeu ar fi creat mai multe lumi, nu ar fi putut exista nici una în care acestea să nu fie respectate. Apoi, am arătat cum cea mai mare parte din materia acestui haos trebuia, pe temeiul acestor legi, să se aşeze şi să se rînduiască într-un anumit fel, care ar face-o asemănătoare cerurilor noastre; şi cum, totodată unele dintre părţile ei trebuiau să alcătuiască un pămînt, şi altele planete şi comete, şi altele iarăşi un soare şi stele fixe. Şi aici, dezvoltînd mai mult acest subiect al luminii, am explicat foarte pe larg de ce fel este lumina care trebuie să se afle în soare şi în stele, şi cum ea străbate de acolo într-o clipă imensele spaţii ale cerurilor, şi cum se reflectă de pe planete şi de pe comete spre pămînt. Am adăugat apoi mai multe lucruri privind substanţa, aşezarea, mişcările şi toate calităţile diverse ale acestor ceruri şi ale acestor aştri; astfel, credeam a spune destul pentru a face cunoscut că nu se observă nimic la cele din lumea noastră, care să nu trebuiască, sau, cel puţin, să nu poată apărea întocmai în lumea pe care o descriam. De aici, am ajuns să vorbesc mai amănunţit despre pămînt; cum, deşi am presupus

neapărat că Dumnezeu nu pusese nici o greutate în materia din care este alcătuit, toate părțile lui nu ar înceta să tindă exact către centru; cum, aflîndu-se apă și aer pe suprafața lui, așezarea cerurilor și a aștrilor, îndeosebi a lunii, trebuie să dea naștere unui flux și unui reflux întru totul asemenea cu ceea ce se observă în mările noastre, și, în afară de aceasta, o anumită curgere, atît a apei cît și a aerului, de la răsărit la apus, așa cum se observă și între tropice; cum munții, mările, fîntînile și rîurile ar putea să se formeze acolo de la natură, metalele să se formeze în mine, plantele să crească pe cîmpii și, în general, toate corpurile pe care le numim amestecate sau compuse să ia naștere; și între alte lucruri, din pricină că, pe lîngă aștri, nu mai cunoșteam altceva pe lume care să producă lumină, decît focul, m-am străduit să fac înțeles cît mai clar tot ce ține de natura acestuia, cum ia ființă, cum se hrănește, cum uneori nu are decît căldură fără lumină, și alteori lumină fără căldură; cum el poate introduce în felurite corpuri culori diferite și alte calități; cum le topește pe unele și le întărește pe altele; cum poate să le consume aproape pe toate, sau să le prefacă în cenușă și în fum; și, în sfîrșit, cum din această cenușă, numai prin violența acțiunii sale, formează sticla; căci mi-a plăcut cu deosebire să descriu această transmutație din cenușă în sticlă, care îmi pare mai minunată decît oricare alta ce se petrece în natură.

Totuși, nu voiam să trag concluzia, din toate aceste lucruri, că lumea noastră a fost creată în felul pe care îl propuneam; căci este mult mai verosimil ca Dumnezeu să o fi făcut de la început așa cum trebuia să fie. Dar este sigur, și este o părere

acceptată îndeobşte de teologi, că acţiunea prin care o menţine acum este în totul aceeaşi cu cea prin care a creat-o; aşa încît, chiar dacă el nu i-ar fi dat la început altă formă decît a haosului, o dată ce, statornicind legile naturii, el îi dă concursul pentru a acţiona aşa cum obişnuieşte, sîntem îndreptăţiţi a crede, fără a scădea miracolul creaţiunii, că, numai prin aceasta, toate lucrurile care sînt pur materiale ar fi putut, cu timpul, să devină aşa cum le vedem astăzi. Şi natura acestora este mult mai uşor de conceput atunci cînd le vedem înfiripîndu-se puţin cîte puţin în felul acesta, decît atunci cînd le privim gata constituite.

De la descrierea corpurilor neînsufleţite şi a plantelor, am trecut la aceea a animalelor şi, îndeosebi, a oamenilor. Dar, deoarece, în această privinţă, nu aveam încă destule cunoştinţe pentru a vorbi în acelaşi stil ca despre celelalte, adică demonstrînd efectele prin cauze şi arătînd din ce sămînţă şi în ce fel trebuie să le producă natura, m-am mulţumit să presupun că Dumnezeu ar forma corpul unui om în totul asemănător cu al nostru, atît în ceea ce priveşte forma exterioară a membrelor, cît şi conformaţia interioară a organelor sale, fără a alcătui acest corp din altă materie decît cea pe care o descrisesem, şi fără a pune în el la început vreun suflet raţional, şi nici altceva care să servească drept suflet vegetativ sau senzitiv; decît că a aţîţat în inima sa unul din acele focuri fără lumină pe care le-am explicat înainte şi pe care nu-l concepeam ca fiind de altă natură decît a celui care încinge fînul atunci cînd a stat închis înainte de a se fi uscat, sau a celui care face să fiarbă mustul cînd este lăsat să fermenteze în vas; căci cercetînd funcţiile care ar putea

să existe în corpul acestui om, ca urmare a celor de mai sus, găseam exact pe toate cele ce pot fi în noi fără ca să știm, deci, fără ca sufletul nostru, adică acea parte deosebită de trup, despre a cărui natură s-a spus mai sus că nu este decît de a gîndi, să contribuie la aceasta, și care funcțiuni sînt toate aceleași, și în privința cărora se poate spune că toate animalele lipsite de rațiune ne sînt asemănătoare, fără ca să pot găsi vreuna din acele funcțiuni care, fiind dependente de gîndire, sînt singurele care ne aparțin numai nouă, ca oameni; în schimb, le-am găsit aici pe toate mai tîrziu, după ce am presupus că Dumnezeu a creat un suflet rațional și că l-a adăugat acestui corp, într-un anumit mod pe care l-am descris.

Însă, pentru ca să se poată vedea în ce fel am tratat acest subiect, vreau să dau aici explicația mișcării inimii și a arterelor, care, fiind cea dintîi și cea mai generală din cîte se observă la animale, vom ști ușor după ea ceea ce trebuie să gîndim despre toate celelalte. Și, pentru ca să fie mai ușor de înțeles ceea ce voi spune, aș dori ca cei care nu cunosc anatomia să-și dea osteneala, înainte de a citi ceea ce urmează, de a pune să se secționeze în fața lor inima unui animal mare cu plămîni, căci ea este în totul destul de asemănătoare cu a omului și de a cere să li se arate cele două camere sau concavități pe care le cuprinde. Întîi, cea care este în partea dreaptă, în care răspund două tuburi foarte largi, anume vena cavă, care este principalul receptacol al sîngelui și care este asemănătoare trunchiului unui copac ale cărui ramuri sînt toate celelalte vene ale corpului; și vena arterioasă, care a fost greșit denu-

mită astfel, deoarece este în fapt o arteră[1] care, luîndu-și începutul în inimă, se împarte, după ce a ieșit de acolo, în mai multe ramuri, care pornesc să se răspîndească peste tot în plămîni. Apoi, aceea care este în partea stîngă și în care răspund, de asemenea, două tuburi care sînt tot atît de largi sau mai largi decît cele dintîi, anume: artera venoasă, care a fost tot atît de greșit denumită, căci nu este altceva decît o venă care vine din plămîni, unde este împărțită în mai multe ramuri împletite cu cele ale venei arterioase și cu ramurile conductei numită fluierul[2], pe unde intră aerul la respirație; și marea arteră care, ieșind din inimă, își trimite ramurile în tot corpul. Aș dori, de asemenea, să li se arate cu toată grija cele unsprezece mici pielițe[3] care, ca niște portițe, deschid și închid cele patru deschizături care sînt în aceste două concavități, anume: trei la intrarea venei cave, unde sînt astfel așezate, încît nu pot de loc să împiedice ca sîngele pe care îl conțin să curgă în concavitatea dreaptă a inimii și împiedică, totuși, ca el să iasă de acolo; trei la intrarea venei arterioase, care, fiind așezate cu totul contrar, îngăduie cu ușurință sîngelui care este în această concavitate să treacă în plămîni, dar nu și celui care este în plămîni să se reîntoarcă; și, tot așa, alte două la intrarea arterei venoase, care lasă să curgă sîngele din plămîni către concavitatea stîngă a inimii, dar îl opresc să se întoarcă; și trei la intrarea marii artere, care îi îngăduie să iasă din inimă, dar îl împiedică să se reîntoarcă. Și nu este nevoie să căutăm

---

[1] Artera pulmonară. — *N. R.*
[2] Traheea arteră. — *N. R.*
[3] Valvulele. — *N. R.*

o altă rațiune a numărului acestor pielițe, decît aceea că deschiderea arterei venoase, fiind ovală din cauza locului unde se găsește, poate fi mai bine închisă cu două pielițe, în timp ce celelalte, fiind rotunde, pot fi mai sigur închise cu trei. Apoi, aș dori să li se arate că marea arteră și vena arterioasă au o alcătuire mult mai tare și mai trainică decît artera venoasă și vena cavă, și că acestea două din urmă se lărgesc înainte de a intra în inimă, și fac acolo ceva ce seamănă cu două pungi, numite urechile inimii[1], care sînt alcătuite dintr-o carne asemănătoare cu a acesteia; și că este întotdeauna mai multă căldură în inimă decît în oricare alt loc al trupului; și, în sfîrșit, că această căldură este în stare, atunci cînd intră vreo picătură de sînge în concavitățile inimii, să-l facă pe acesta să se umfle îndată și să se dilate, așa cum fac în genere toate lichidele, atunci cînd le lăsăm să cadă picătură cu picătură într-un vas foarte cald.

Căci, după aceasta, nu mai este nevoie să spun altceva pentru a explica mișcarea inimii, decît că, ori de cîte ori concavitățile ei nu sînt pline de sînge, acesta curge în mod necesar spre inimă, din vena cavă în cea dreaptă și din artera venoasă în cea stîngă, întrucît aceste două vase sînt mereu pline, iar deschiderile lor care dau spre inimă nu pot fi atunci închise; dar, îndată ce au intrat astfel două picături de sînge, cîte una în fiecare concavitate, aceste picături, care nu pot fi decît foarte mari, pentru că deschiderile prin care intră sînt foarte largi și vasele din care vin foarte pline de sînge, se rarefiază și se dilată, din cauza căldurii pe care ele o găsesc acolo; drept care, făcînd să se umfle toată inima, ele împing

[1] Auriculele. — *N. R.*

și închid cele cinci portițe care sînt la intrarea celor două vase de unde vin, împiedicînd astfel să mai curgă sînge în inimă; și, continuînd să se rarefieze din ce în ce mai mult, ele împing și deschid celelalte șase portițe, care sînt la intrarea celorlalte două vase, pe unde ies, făcînd să se umfle astfel toate ramificațiile venei arterioase și ale marii artere, aproape în aceeași clipă cu inima, care îndată după aceea se dezumflă, cum fac și aceste artere, căci sîngele intrat în ele se răcește; și cele șase portițe ale lor se închid, iar cele cinci ale venei cave și ale arterei venoase se redeschid, și dau drumul altor două picături de sînge care iarăși fac să se umfle inima și arterele, întocmai ca și cele dinaintea lor. Și pentru că sîngele care intră astfel în inimă trece prin cele două pungi numite urechi, urmează de aici că mișcarea lor este contrară cu a acesteia, și că ele se dezumflă cînd inima se umflă. De altfel, pentru ca cei ce nu cunosc forța demonstrațiilor matematice și nu sînt obișnuiți să distingă argumentele adevărate de cele verosimile să nu încerce a tăgădui acest lucru fără a-l cerceta, vreau să-i previn că această mișcare, pe care am explicat-o mai sus, decurge din simpla așezare a organelor în inimă, pe care o putem vedea cu ochii, și din căldura, pe care o putem simți cu degetele, și din natura sîngelui, pe care o putem cunoaște prin experiență, și decurge în mod tot atît de necesar ca mișcarea unui orologiu din forța, așezarea și forma greutăților și roților lui.

Dar dacă sînt întrebat cum se face că sîngele din vene nu se isprăvește, curgînd astfel continuu spre inimă, și că arterele nu sînt prea pline, o dată ce tot sîngele care trece prin inimă se scurge în ele, nu am nevoie să răspund altceva decît ceea ce a mai

scris un medic din Anglia[1], căruia trebuie să-i recunoaştem meritul de a fi rupt gheaţa în acest loc şi de a fi fost primul care a arătat că există mai multe treceri mici la capetele arterelor, pe unde sîngele pe care îl primesc din inimă intră în micile ramuri ale venelor, de unde urmează să se îndrepte din nou către inimă; aşadar, curgerea lui nu este decît o circulaţie continuă. Aceasta o dovedeşte foarte bine prin experienţa obişnuită a chirurgilor, care, legînd potrivit de tare braţul deasupra locului unde deschid vena, fac ca sîngele să iasă din ea mult mai mult decît dacă nu l-ar fi legat. Şi s-ar întîmpla cu totul dimpotrivă, dacă l-ar lega dedesubt, între mînă şi deschidere, sau chiar dacă l-ar lega cît mai tare deasupra. Căci este vădit că legătura nu prea strînsă, care poate să împiedice sîngele ce se află încă în braţ să se întoarcă spre inimă prin vene, nu împiedică însă ca el să vină mereu din nou prin artere, pentru că acestea sînt aşezate dedesubtul venelor şi pentru că pereţii lor, fiind mai tari, sînt mai greu de apăsat, şi pentru că sîngele care vine de la inimă tinde cu mai multă putere să treacă prin ele spre mînă, decît să se întoarcă de acolo spre inimă, prin vene. Şi, deoarece acest sînge iese din braţ prin deschiderea care este în una din vene, trebuie neapărat ca el să aibă anumite treceri dedesubtul legăturii, adică spre extremităţile braţului, pe unde poate să vină de la artere. El dovedeşte, de asemenea, foarte bine, ceea ce spune despre curgerea sîngelui, prin anumite mici pieliţe, care sînt în aşa fel aşezate în diferite locuri în lungul venelor, încît nu îngăduie de loc sîngelui să treacă din mijlocul corpului către

[1] Harvey. — *N. R.*

extremităţi, ci numai să se întoarcă de la extremităţi către inimă; şi iarăşi, prin experienţa care arată că tot sîngele care este în corp poate să iasă în foarte scurt timp, printr-o singură arteră, atunci cînd aceasta este tăiată, chiar dacă este strîns legată foarte aproape de inimă şi tăiată între inimă şi legătură, în aşa fel, încît să nu avem nici un motiv de a ne închipui că sîngele care iese din ea, ar veni din altă parte.

Dar sînt şi mai multe alte lucruri care dovedesc că adevărata cauză a acestei mişcări a sîngelui este cea pe care am arătat-o. Cum, întîi, deosebirea care se observă între sîngele care iese din vene şi cel care iese din artere nu poate proveni decît din aceea că, fiind rarefiat şi oarecum distilat, trecînd prin inimă, el este mai subţiat, mai viu şi mai cald îndată după ce a ieşit, adică fiind în artere, decît este cu puţin înainte de a intra, adică fiind în vene. Şi dacă luăm seama, vom găsi că această deosebire nu se observă bine decît spre inimă, şi nu în aceeaşi măsură în locurile care sînt mai depărtate. Apoi, tăria pieliţelor din care sînt compuse vena arterioasă şi marea arteră arată deajuns că sîngele bate în ele cu mai multă putere decît în vene; şi de ce ar fi mai încăpătoare şi mai largi concavitatea stîngă a inimii şi marea arteră, decît concavitatea dreaptă şi vena arterioasă, dacă nu din pricină că sîngele arterei venoase, care nu a fost decît în plămîni, de cînd a trecut prin inimă, este mai subţiat şi se rarefiază mai mult şi mai bine decît cel care vine de-a dreptul din vena cavă? Şi oare ce pot ghici medicii, atunci cînd iau pulsul, dacă nu ştiu că, după cum sîngele îşi schimbă natura, el poate fi rarefiat de căldura inimii, mai puţin sau mai mult, mai repede sau mai încet

decît înainte? Și dacă cercetăm cum este transmisă această căldură celorlalte membre, nu trebuie oare să recunoaștem că aceasta se întîmplă prin mijlocirea sîngelui care, trecînd prin inimă, se încălzește și se răspîndește de aici în tot corpul? De unde rezultă că, dacă scoatem sîngele din vreo parte a corpului, îi luăm, totodată și căldura; și chiar dacă inima ar fi fierbinte ca un fier încins, ea tot nu ar fi în stare să încălzească picioarele și mîinile, în măsura în care o face, dacă nu ar trimite mereu alt sînge. De asemenea, aflăm de aici că adevăratul rost al respirației este de a aduce destul aer proaspăt în plămîn, pentru a face ca sîngele, care vine în el din concavitatea dreaptă a inimii, unde a fost rarefiat și carecum schimbat în vapori, să se îngroașe aici și să se schimbe iarăși în sînge, înainte de a recădea în cea stîngă, fără de care, el nu ar putea fi în stare să servească drept hrană focului care este aici. Ceea ce se confirmă prin aceea că se vede, că animalele care nu au plămîni că nu au de asemenea decît o singură concavitate în inimă, iar copiii, care nu îi pot folosi, cît timp sînt închiși în pîntecele mamei lor, au o deschidere pe unde curge sînge din vena cavă în concavitatea stîngă a inimii, și un canal pe unde acest sînge vine de la vena arterioasă în marea arteră, fără a trece prin plămîni. Și apoi, cum s-ar face digestia în stomac, dacă inima nu ar trimite acolo căldură prin artere și, o dată cu aceasta, unele din cele mai fluide părți ale sîngelui, care ajută la dizolvarea alimentelor care sînt acolo? Și nu este oare ușor să cunoaștem acțiunea care transformă sucul acestor alimente în sînge, dacă ținem seama că el se distilează, trecînd mereu prin inimă, poate de peste o sută sau două sute de ori pe zi? Și de ce

alta ar mai fi nevoie pentru a explica nutriția și producerea diferitelor umori care sînt în corp, dacă nu de a spune că forța cu care sîngele, rarefiindu-se, trece din inimă către extremitățile arterelor, face ca unele dintre părțile lui să se oprească între acele ale membrelor în care se află și să ia locul altora pe care le alungă, și că, după cum este așezarea sau forma sau micimea porilor pe care le întîlnesc, aceste părți ale sîngelui se îndreaptă, unele spre anumite locuri, mai degrabă decît altele, după cum fiecare poate să fi văzut felurite ciururi care, fiind găurite în chip diferit, folosesc la alegerea diferitelor boabe unele de altele? Și, în sfîrșit, ceea ce este mai de seamă în toate acestea este nașterea spiritelor animale, care sînt ca un suflu foarte subtil, sau mai curînd ca o flacără foarte pură și foarte vie, care, urcînd continuu și din belșug de la inimă spre creier, se îndreaptă de aici, prin nervi, spre mușchi și pun în mișcare toate membrele, fără ca să trebuiască a ne închipui altă cauză care face ca cele mai agitate și mai pătrunzătoare părți ale sîngelui, care sînt și cele mai potrivite ca să alcătuiască aceste spirite, să se îndrepte mai degrabă către creier, și nu în altă parte, decît că arterele care le aduc acolo sînt cele care vin din inimă, în linie mai dreaptă decît toate celelalte și că, după legile mecanismelor, care sînt aceleași cu cele ale naturii, atunci cînd mai multe lucruri tind împreună să se miște spre un același loc, unde nu-i destul spațiu pentru toate, așa cum și părțile sîngelui care ies din concavitatea stîngă a inimii tind către creier, tot astfel cele mai slabe și mai puțin agitate dintre ele trebuie să fie abătute din drum de către cele mai puternice care, în felul acesta, ajung acolo singure.

Am explicat destul de amănunțit toate aceste lucruri în tratatul pe care avusesem înainte de gînd să-l public. Și apoi, am arătat acolo care trebuie să fie modul de alcătuire al nervilor și al mușchilor corpului omenesc, pentru a face ca spiritele animale dinăuntru să aibă puterea de a mișca membrele, așa cum vedem capetele, puțin după ce au fost tăiate, că se mai mișcă și mușcă pămîntul, cu toate că nu mai sînt însuflețite; ce schimbări trebuie să se facă în creier pentru a da naștere stării de veghe, și somnului, și viselor; cum lumina, sunetele, mirosurile, gusturile, căldura, și toate celelalte calități ale obiectelor exterioare pot întipări acolo diferite idei prin mijlocirea simțurilor; cum foamea, setea și celelalte pasiuni interioare pot să le trimită și ele pe ale lor; ce trebuie să înțelegem acolo prin simț comun[1], unde sînt primite aceste idei; prin memorie, care le conservă; și prin fantezie, care poate să le schimbe în chip diferit și să alcătuiască altele noi, și, astfel, distribuind spiritele animale în mușchi, să pună în mișcare membrele acestui corp în tot atîtea feluri diferite și cu privire la tot atîtea obiecte care se prezintă simțurilor și pasiunilor interioare, după cum ale noastre se pot mișca fără ca voința să le conducă. Ceea ce nu va părea cîtuși de puțin straniu celor care, cunoscînd cîte *automate* sau mașini mișcătoare diferite poate să creeze meșteșugul omenesc, fără a întrebuința pentru aceasta decît foarte puține piese în comparație cu marea mulțime de oase, mușchi, nervi, artere, vene și toate celelalte părți care sînt în corpul fiecărui animal, vor considera acest corp

[1] In terminologia aristotelică, simțul comun este centrul spre care converg toate percepțiile. — *N. R.*

drept o maşină care, fiind făcută de mîinile lui Dumnezeu, este neasemuit mai bine întocmită și are mişcări mai minunate decît oricare dintre cele ce pot fi inventate de oameni.

Și m-am oprit aici îndeosebi, pentru a arăta că, dacă ar exista maşini care să aibă organele și figura exterioară a unei maimuțe sau a oricărui alt animal lipsit de rațiune, nu am avea nici un mijloc de a ne da seama că ele nu sînt în totul de aceeaşi natură ca și aceste animale; în timp ce, dacă ar exista maşini care să aibă asemănare cu corpurile noastre și să imite într-atît acțiunile noastre pe cît le-ar fi posibil din punct de vedere moral[1], am avea totdeauna două mijloace foarte sigure de a recunoaşte că ele nu ar fi, pentru atît, oameni adevărați. Dintre acestea, primul este că ele nu s-ar putea folosi niciodată de vorbe, nici de alte semne, pe care să le îmbine, aşa cum facem noi pentru a comunica altora gîndurile noastre. Căci se poate uşor concepe ca o maşină să fie astfel alcătuită încît să rostească cuvinte, și chiar să rostească unele cu privire la acțiuni corporale care vor pricinui anumite schimbări în organele ei, bunăoară dacă am atinge-o într-un anumit loc, să întrebe ce vrem să-i spunem; sau în altul, să strige că o doare și altele asemănătoare; dar nu in aşa fel, încît să îmbine în chipuri diferite aceste cuvinte, pentru a răspunde cu înțeles la tot ceea ce se va vorbi în prezența sa, lucru pe care pot să-l facă pînă și oamenii cei mai slabi de minte. Și al doilea mijloc este că, deși ele ar îndeplini mai multe lucruri tot atît de bine ca oricare dintre noi, sau poate chiar

---

[1] In opoziție cu „fizic", unde, după ipoteza lui Descartes, deosebirea nu s-ar mai vedea. — *N. R.*

mai bine, ele ar greşi neapărat în altele, prin care s-ar da la iveală că nu acţionează în mod conştient, ci numai datorită aşezării organelor lor. Căci, pe cînd raţiunea este un instrument universal, care poate servi în tot felul de împrejurări, aceste organe au nevoie de o aşezare deosebită pentru fiecare acţiune deosebită; de unde rezultă că, din punct de vedere moral, este cu neputinţă să existe suficiente organe diferite într-o maşină, pentru a o face să acţioneze în toate situaţiile vieţii, aşa cum ne face raţiunea noastră să acţionăm.

Or, prin aceste două mijloace, putem cunoaşte şi deosebirea dintre oameni şi animale. Căci este demn de remarcat că nu există oameni atît de îndobitociţi şi atît de stupizi, fără a excepta chiar pe nebuni, care să nu fie în stare să lege diferite cuvinte şi să alcătuiască cu ele o frază, prin care să-şi facă înţelese gîndurile; şi că, dimpotrivă, nu există nici un alt animal, oricît ar fi de desăvîrşit şi de bine întocmit, care să poată face aşa ceva. Aceasta nu se întîmplă pentru că ar avea lipsă unele organe: căci vedem că papagalii şi coţofenele pot rosti cuvinte la fel cu noi, şi, totuşi, nu pot vorbi ca noi, adică dovedind că gîndesc ceea ce spun; pe cînd oamenii care, născuţi surzi şi muţi, sînt lipsiţi tot atît cît animalele, sau chiar mai mult de organele cu ajutorul cărora vorbesc ceilalţi, au obiceiul de a inventa ei înşişi cîteva semne, prin care se fac înţeleşi de cei care, fiind de obicei cu ei, au timpul trebuincios pentru a le învăţa limba. Şi aceasta nu dovedeşte numai că animalele au mai puţină raţiune decît oamenii, ci că ele nu au de loc, căci vedem că este nevoie de foarte puţină pentru a putea vorbi; şi oricît observăm o inegalitate între animalele de aceeaşi specie, la fel

ca și între oameni, și oricît sînt unele mai ușor de dresat decît altele, nu este de crezut că o maimuță sau un papagal care ar fi dintre cele mai desăvîrșite în specia lor nu ar putea egala prin aceasta un copil dintre cei mai stupizi, sau, cel puțin, pe un copil care ar avea creierul tulburat, dacă sufletul lor nu ar fi de o natură cu totul diferită decît al nostru. Și nu trebuie să confundăm cuvintele cu mișcările naturale care exprimă pasiunile și care pot fi imitate de mașini tot atît de bine ca și de animale; nici să credem, ca unii dintre antici, că animalele ar vorbi, măcar că noi nu le înțelegem graiul; căci, dacă ar fi adevărat, o dată ce au mai multe organe care se aseamănă cu ale noastre, ele ar putea tot atît de bine să se facă înțelese de noi, ca și de semenii lor. Este, iarăși, cu deosebire demn de remarcat că, deși sînt multe animale care dovedesc un mai mare meșteșug decît noi în unele dintre acțiunile lor, se vede totuși că ele nu au nici o îndemînare în multe altele; așa încît ceea ce ele fac mai bine decît noi nu dovedește că au minte, căci atunci ele ar avea mai mult decît oricare dintre noi și ar face toate mai bine decît noi; ci, mai degrabă, că ele nu au de loc spirit și că natura este aceea care acționează în ele potrivit așezării organelor lor; după cum vedem că un orologiu, care nu este compus decît din rotițe și din arcuri, poate număra orele și măsura timpul mai bine decît noi, cu toată înțelepciunea noastră.

Am descris, după aceea, sufletul rațional și am arătat că nu poate, cu nici un chip, să derive din puterea materiei, ca celelalte lucruri despre care am vorbit, ci că el trebuie să fie neapărat creat în mod deosebit, și că nu este de ajuns să fie așezat în corpul

omului ca un cîrmaci în corabia sa, decît doar ca să miște membrele, poate, ci că este nevoie ca el să fie legat și unit mai strîns de trup pentru a avea, în afară de aceasta, simțăminte și dorințe asemănătoare cu ale noastre, și să alcătuiască, astfel, un om adevărat. De altfel, am vorbit aici ceva mai pe larg despre suflet, pentru că este un subiect dintre cele mai însemnate; căci, după greșeala celor care tăgăduiesc pe Dumnezeu, pe care cred că am combătut-o mai sus prin argumente destul de puternice, nu mai este alta care să îndepărteze mai mult spiritele slabe de la drumul drept al virtuții, decît aceea de a ne închipui că sufletul animalelor ar fi de aceeași natură cu al nostru, și că, prin urmare, nu avem să ne temem de nimic nici să nădăjduim în nimic după această viață, la fel cu muștele și cu furnicile; în timp ce, dacă știm cît este de deosebit, putem înțelege mult mai bine temeiurile care dovedesc că sufletul nostru are o natură cu totul independentă de trup, și că, în consecință, el nu este supus morții o dată cu acesta; apoi, dat fiind că nu vedem alte cauze care să-l distrugă, sîntem îndemnați, în mod firesc, să-l socotim nemuritor.

PARTEA A ȘASEA

Or, sînt tocmai trei ani de cînd am ajuns la sfîrșitul tratatului care cuprinde toate aceste lucruri și am început să-l revăd, pentru a-l încredința unui tipograf; am aflat atunci că anumite persoane, pe care le respect și a căror autoritate nu are mai puțină putere asupra acțiunilor mele decît propria mea rațiune asupra gîndurilor mele, dezaprobaseră o con-

cepție din fizică, publicată de altcineva[1] cu puțin înainte, despre care nu vreau să spun că o împărtășeam, ci doar că, înaintea cenzurii lor, nu văzusem în ea nimic din care să-mi pot închipui că ar fi dăunătoare religiei sau Statului și, prin urmare, nimic care m-ar fi împiedicat să o susțin în scris dacă rațiunea m-ar fi convins; dar, m-am temut să nu se găsească, totuși, printre ideile mele, vreuna în care să mă fi înșelat, cu toată marea grijă pe care o avusesem întotdeauna de a nu lua drept bune idei noi pentru care nu aș fi avut demonstrații foarte sigure, și de a nu scrie despre cele care ar putea fi spre paguba cuiva. Aceasta a fost suficient pentru a mă obliga să-mi schimb hotărîrea pe care o luasem de a le publica. Căci, deși motivele pentru care o luasem înainte erau foarte puternice, firea mea, care m-a făcut să urăsc dintotdeauna meseria de a scrie cărți, m-a ajutat să găsesc neîntîrziat destule motive pentru a mă scuza. Și aceste motive de ambele părți sînt de așa natură, încît nu numai că am aici un oarecare interes de a le spune, dar poate că are și publicul de a le cunoaște.

Nu am făcut niciodată mare caz de lucrurile care veneau din mintea mea; și cîtă vreme nu am cules alte roade de pe urma metodei de care mă folosesc, decît de a mă fi lămurit în anumite dificultăți care țin de științele speculative, sau am încercat să-mi orînduiesc moravurile potrivit principiilor pe care mi le indica, nu m-am crezut cu nimic obligat să scriu ceva despre aceasta. Căci, în ceea ce privește moravurile, fiecare are atîtea, încît s-ar putea găsi tot

---

[1] Mișcarea Pămîntului în jurul Soarelui, susținută de Galilei. — *N. R.*

atîția reformatori cîte capete sînt, dacă le-ar fi îngăduit și altora, în afară de cei pe care Dumnezeu i-a pus suverani peste popoarele sale sau cărora le-a dat destul har și zel pentru a fi profeți, să încerce a schimba ceva în ele; și, cu toate că speculațiile mele îmi plăceau mult, m-am gîndit că și ceilalți le aveau pe ale lor, care le plăceau poate chiar mai mult. Dar, de îndată ce am dobîndit cîteva noțiuni generale privind fizica, și începînd a le încerca la diferite dificultăți particulare mi-am dat seama pînă unde pot să ducă și cît de mult se deosebesc ele de principiile care erau folosite pînă acum, am socotit că nu le puteam ține ascunse, fără a păcătui mult împotriva legii care ne îndeamnă să contribuim, atît cît ne stă în putere, la binele general al tuturor oamenilor; căci ele mi-au arătat că este posibil să ajungem la cunoștințe care să fie foarte folositoare în viață și că, în locul filozofiei speculative care se învață în școli, s-ar putea găsi una practică, prin care, cunoscînd puterea și acțiunea focului, a apei, a aerului, a aștrilor, a cerurilor și a tuturor celorlalte corpuri care ne înconjură, tot atît de distinct cum cunoaștem diferitele meserii ale meșteșugarilor noștri, le-am putea da, în același chip, toate întrebuințările pentru care se potrivesc, devenind, în modul acesta, întrucîtva stăpîni și posesori ai naturii. Aceasta este de dorit, nu numai pentru inventarea a nenumărate meșteșuguri care ne-ar face să ne bucurăm fără trudă de roadele pămîntului și de toate înlesnirile din lume, dar mai ales pentru păstrarea sănătății care este, fără îndoială, cel dintîi bun și temelia tuturor celorlalte bunuri din viața aceasta; căci, pînă și spiritul depinde atît de mult de temperament și de așezarea organelor în corp, încît, dacă este cu putință să găsim vreun

mijloc care să-i facă pe cei mai mulți oameni mai înțelepți și mai pricepuți decît au fost pînă acum, cred că acesta trebuie căutat doar în medicină. Este adevărat că cea practicată acum cuprinde puține lucruri al căror folos să fie vrednic de luat în seamă; dar fără a avea vreun gînd de a o disprețui, sînt sigur că nu există nimeni, nici chiar din acei care o profesează, care nu ar recunoaște că tot ceea ce se știe nu este aproape nimic în comparație cu ceea ce rămîne de știut; și că am putea fi scutiți de nenumărate boli, atît ale corpului cît și ale spiritului, și poate chiar de slăbiciunea bătrîneții, dacă am avea destule cunoștințe asupra cauzelor lor și asupra tuturor leacurilor pe care natura ni le-a pus la îndemînă. Or, avînd de gînd să-mi folosesc toată viața pentru căutarea unei științe atît de necesare și găsind un drum pe care, urmîndu-l, cred că trebuie negreșit să ne ducă la aceasta, numai de nu ne-ar împiedica, fie scurtimea vieții, fie lipsa de experiență, am socotit că nu este leac mai bun împotriva acestor două piedici, decît să comunic în mod fidel publicului puținul pe care îl aflasem, și să-i îndemn pe cei înzestrați să se străduie a merge mai departe, contribuind, fiecare după înclinarea și puterea sa, la experiențele care ar trebui făcute, și să comunice și ei publicului toate lucrurile pe care le-ar afla, pentru ca cei ce vin la urmă să înceapă acolo unde au încheiat cei dinainte, și unind astfel viețile și lucrările mai multora, să mergem împreună mult mai departe decît ar putea să o facă fiecare în parte.

Observam chiar, în ceea ce privește experiențele, că ele sînt cu atît mai necesare, cu cît sîntem mai înaintați în cunoștințe; căci, pentru început, este mai bine să nu ne folosim decît de cele care se înfățișează de la

sine simțurilor noastre, și pe care nu am putea să le trecem cu vederea, numai dacă am reflecta cît de puțin asupra lor, decît să umblăm după altele mai rare și mai căutate; aceasta, pentru că acelea mai rare ne înșală adesea, atunci cînd încă nu cunoaștem cauzele cele mai comune și că împrejurările de care depind sînt aproape întotdeauna atît de neobișnuite și atît de mici, încît este foarte greu să le observăm. Dar ordinea pe care am păstrat-o în această privință a fost următoarea: întîi, m-am străduit să găsesc, în general, principiile sau cauzele prime a tot ce este sau poate fi în lume, fără a lua în considerare nimic, în această privință, decît numai pe Dumnezeu, care a creat-o, și fără a le deduce decît din anumiți germeni de adevăruri care se află, în mod firesc, în sufletul nostru. După aceea, am cercetat care sînt cele dintîi și cele mai obișnuite efecte ce s-ar putea deduce din aceste cauze; și cred că, în acest chip, am găsit ceruri, aștri, un pămînt, iar pe acest pămînt, apă, aer, foc, minerale și alte cîteva lucruri asemănătoare, care sînt cele mai obișnuite dintre toate și cele mai simple, și, ca atare, cele mai ușor de cunoscut. Apoi, cînd am vrut să cobor la cele care erau mai puțin obișnuite, mi s-au înfățișat atîtea și atît de diferite, încît nu am crezut că ar fi cu putință ca mintea omenească să deosebească formele sau speciile de corpuri care sînt pe pămînt, de nenumărate altele care ar putea să fie, dacă ar fi fost voia lui Dumnezeu să le așeze pe pămînt, și, prin urmare, nici nu am crezut cu putință să le dăm vreo întrebuințare, dacă nu mergem în căutarea cauzelor pornind de la efecte, și dacă nu ne folosim de mai multe experiențe particulare. După care, îndreptîndu-mi din nou mintea spre toate obiectele care s-au înfățișat vreodată sim-

țurilor mele, mă încumet să spun că nu am văzut la ele nici un lucru pe care să nu-l pot explica destul de ușor cu ajutorul principiilor pe care le găsisem. Dar trebuie să mai mărturisesc și că puterea naturii este atît de amplă și de vastă, și că aceste principii sînt atît de simple și de generale, încît nu observ aproape nici un efect particular despre care să nu știu de la început că poate fi dedus din ele în mai multe moduri diferite, și că, de obicei, cea mai mare greutate pentru mine este de a afla în care dintre aceste moduri depinde de ele; căci, pentru aceasta, nu găsesc nici un alt mijloc, decît de a căuta din nou cîteva experiențe care să fie de așa fel, încît rezultatul lor să nu fie același, dacă trebuie să-l explicăm în unul dintre aceste moduri, decît în altul. De altfel, am ajuns acum să văd destul de bine, cred, sub ce aspect trebuie să ne apucăm să facem cea mai mare parte dintre cele care pot servi acestui scop; dar îmi mai dau seama că ele sînt de așa fel și în număr atît de mare, încît nici mîinile mele, nici venitul meu, chiar dacă aș avea de o mie de ori mai mult decît am, nu ar putea să ajungă pentru toate; așa că, după cum voi avea de acum înainte înlesnirea de a face mai multe sau mai puține, voi înainta mai mult sau mai puțin în cunoașterea naturii; ceea ce nădăjduiam să fac cunoscut prin tratatul pe care-l scrisesem, și să arăt atît de limpede folosul pe care publicul îl poate avea, încît aș fi obligat pe toți cei ce doresc în general binele oamenilor, adică pe toți cei care sînt virtuoși cu adevărat, și nu din fățărnicie, nici numai pentru părerea altora, atît de a-mi comunica experiențele pe care le-au făcut pînă acum, cît și de a mă ajuta în cercetarea celor care mai rămîn de făcut.

Dar, de atunci, am avut alte motive care m-au făcut să-mi schimb părerea, și să mă gîndesc că trebuia, în adevăr, să continui a scrie despre toate lucrurile pe care le-aș socoti ca avînd oarecare importanță, pe măsură ce aș descoperi în ele adevărul, și să depun aceeași rîvnă ca și cum aș voi să le dau la tipar, atît pentru a folosi cît mai mult prilejul de a le cerceta bine, căci, fără îndoială, privim totdeauna mai de aproape ceea ce credem că urmează să fie văzut de mai mulți, decît ceea ce nu facem decît pentru noi înșine (și, adesea, lucruri care mi s-au părut adevărate, cînd am început să le concep, mi-au apărut false, cînd am vrut să le aștern pe hîrtie), cît și pentru a nu pierde nici un prilej de a fi util publicului, dacă sînt în stare de aceasta; și pentru că, dacă scrierile mele au vreo valoare, cei care le vor avea după moartea mea să se poată folosi de ele cum va fi mai bine; dar nu trebuia nicidecum să admit ca ele să fie publicate în timpul vieții mele, pentru ca nici întîmpinările și controversele la care ar da naștere, poate, nici chiar reputația pe care ele mi-ar putea-o aduce să nu-mi dea vreun prilej de a-mi pierde timpul, pe care am de gînd să-l întrebuințez pentru a mă instrui. Căci, deși este adevărat că fiecare om este ținut să facă bine altora, atît cît îi stă în putință, și că a nu fi nimănui de folos înseamnă a nu valora nimic, este tot atît de adevărat că preocupările noastre trebuie să cuprindă mai mult decît timpul prezent, și că este bine să renunțăm la lucrurile care ar aduce, poate, vreun folos celor care sînt în viață, atunci cînd ne-am hotărît să facem altele care să aducă un folos mai mare nepoților noștri. Căci, în adevăr, vreau cu tot dinadinsul să se știe că puținul pe care l-am învățat pînă aici nu este

aproape nimic în comparaţie cu ceea ce nu ştiu şi pe care nu-mi pierd nădejdea de a-l mai putea afla; căci se întîmplă aproape la fel cu cei care descoperă puţin cîte puţin adevărul în ştiinţe ca şi cu cei care, după ce încep să se îmbogăţească, le este mai uşor să aibă cîştiguri mari, decît le era înainte, cînd erau mai săraci, să aibă cîştiguri mai mici. Sau, i-am putea asemui cu conducătorii de oşti, ale căror forţe, de obicei, cresc pe măsura victoriilor lor, şi care au nevoie de mai multă iscusinţă pentru a se menţine, după pierderea unei bătălii, decît pentru a lua oraşe şi provincii, după ce au cîştigat-o. Căci, a ne strădui să învingem toate greutăţile şi greşelile care ne împiedică să ajungem la cunoaşterea adevărului înseamnă a da o bătălie; iar a accepta o părere falsă privitoare la o materie mai generală şi importantă înseamnă a pierde o bătălie; trebuie, după aceea, mult mai multă iscusinţă, pentru a reveni la aceeaşi stare în care eram înainte, decît pentru a face progrese mari, atunci cînd am ajuns să avem principii care sînt sigure. Cît despre mine, dacă am găsit pînă acum unele adevăruri în ştiinţe (şi nădăjduiesc că lucrurile care sînt cuprinse în acest volum vor face să se vadă că am găsit cîte ceva), pot să spun că acestea nu sînt decît urmările şi dependenţele a cinci sau şase dificultăţi principale pe care le-am învins, şi pe care le socotesc drept tot atîtea bătălii în care norocul a fost de partea mea. Ba chiar, aş cuteza să spun că, după cum cred, nu am nevoie de a mai cîştiga decît două sau trei asemănătoare, pentru a-mi realiza în întregime planurile; şi că vîrsta mea nu este atît de înaintată, încît, potrivit mersului obişnuit al naturii, să nu-mi rămînă destul răgaz pentru aceasta. Dar, mă cred cu atît mai obligat să

cruț timpul care îmi rămîne, cu cît am mai mari speranțe de a-l putea întrebuința bine; și, fără îndoială, aș avea mai multe prilejuri de a-l pierde, dacă aș publica fundamentele fizicii mele: căci, deși ele sînt aproape toate atît de evidente, încît nu trebuie decît să le înțelegi pentru a le da crezare, și nu cred să existe vreunul a cărui demonstrație să nu o pot da, totuși, din cauză că este cu neputință ca ele să se potrivească cu toate părerile diferite ale celorlalți oameni, prevăd că voi fi adesea abătut din drum de întîmpinările la care vor da naștere.

Se poate spune că aceste întîmpinări ar fi folositoare, atît pentru a-mi face cunoscute greșelile mele, cît și pentru ca, dacă aș avea ceva bun, ceilalți să înțeleagă astfel, mai bine, și, deoarece mai mulți pot vedea mai multe decît un singur om, începînd de pe acum să se folosească de aceasta, să mă ajute prin invențiile lor. Și, cu toate că recunosc a fi foarte expus să greșesc și a nu mă încrede aproape niciodată în primele gînduri care îmi vin, experiența pe care o am în legătură cu întîmpinările care mi se pot aduce mă împiedică de a mai nădăjdui vreun folos de la ele; căci pînă acum, am încercat, adesea, atît judecățile celor pe care îi socoteam prieteni, cît și pe ale altora, cărora credeam că le sînt indiferent, și chiar pe ale cîte unora despre care știam că răutatea și invidia îi vor îndemna îndeajuns să descopere ceea ce afecțiunea putea ascunde prietenilor mei; dar, rareori s-a întîmplat să mi se obiecteze vreun lucru pe care să nu-l fi prevăzut de loc, afară numai dacă era prea îndepărtat de subiectul meu; astfel că nu am întîlnit aproape niciodată vreun cenzor al părerilor mele care să nu mi se pară ori mai puțin aspru, ori mai puțin drept decît mine însumi. Și nu am remar-

cat niciodată ca, din disputele care au loc de obicei în școli, să se fi descoperit vreun adevăr care să nu fi fost cunoscut înainte; căci fiecare, încercînd să învingă, se străduie mult mai mult să pună în valoare ceea ce are aparența adevărului decît să cîntărească argumentele de o parte și de cealaltă; și cei care au fost mult timp buni avocați, nu sînt apoi, din această cauză, judecători mai buni.

Cît despre folosul pe care l-ar trage ceilalți din împărtășirea gîndurilor mele, nici acesta nu ar putea fi prea mare, dat fiind că încă nu le-am dus atît de departe încît să nu fie nevoie de a mai adăuga multe lucruri, înainte de a le aplica spre a trage folos din ele. Și cred că pot să spun, fără nici o deșertăciune, că, dacă există cineva care să fie în stare de aceasta, acela trebuie să fiu eu, mai curînd decît oricare altul; nu pentru că nu ar putea exista pe lume mai multe minți incomparabil mai luminate decît a mea, ci pentru că nu putem să concepem atît de bine un lucru și să ni-l însușim atunci cînd îl învățăm de la altul, decît atunci cînd îl inventăm noi înșine. Aceasta este atît de adevărat, în această privință, încît, deși am explicat adesea unele dintre părerile mele unor persoane cu mintea foarte luminată și care, în timp ce le vorbeam, păreau că le înțeleg foarte distinct, totuși, atunci cînd le-au reprodus, am băgat de seamă că le-au schimbat aproape totdeauna în așa fel încît nu le mai puteam recunoaște ca fiind ale mele. Folosesc acest prilej, pentru a ruga aici pe nepoții noștri să nu creadă niciodată că lucrurile care li se vor spune vin de la mine, dacă nu le voi fi publicat eu însumi; și nu mă mir nicidecum de ciudățeniile care se pun pe seama tuturor acelor filozofi antici ale căror scrieri nu le mai avem, și nici nu cred, de aceea,

că ideile lor erau prea lipsite de rațiune, dat fiind că ei erau mințile cele mai alese ale timpului lor, ci numai că ne-au fost greșit redate. După cum se vede, de asemenea, că aproape niciodată nu s-a întîmplat ca vreunul dintre adepții lor să-i fi întrecut; și sînt sigur că cei mai pătimași dintre cei ce-l urmează azi pe Aristotel s-ar socoti fericiți dacă ar avea tot atîtea cunoștințe despre natură cîte avea el, chiar cu condiția să nu aibă niciodată mai multe. Ei sînt ca iedera, care nu năzuiește cîtuși de puțin să se urce mai sus decît copacii care o susțin, și care adesea, chiar din nou coboară, după ce a ajuns pînă în vîrful lor; căci sînt de părere că la fel coboară, adică ajung, într-un anumit fel, mai puțin învățați decît dacă s-ar fi abținut de a studia, cei care, nemulțumiți de a ști tot ceea ce este explicat în mod inteligibil în autorul lor, vor, în afară de aceasta, să găsească soluția mai multor dificultăți despre care el nu spune nimic și la care el, poate, nu s-a gîndit niciodată. Totuși, modul lor de a filozofa este foarte comod pentru cei care nu au decît minți din cele mai mediocre, căci obscuritatea caracterizărilor și a principiilor de care se servesc face ca ei să poată vorbi despre orice lucru, cu tot atîta îndrăzneală ca și cum le-ar ști, și să susțină tot ceea ce spun împotriva celor mai subtili și mai pricepuți, fără să se găsească vreun mijloc de a-i convinge; în această privință, ei îmi par asemănători unui orb, care, pentru a se bate cu unul care vede fără a fi dezavantajat, l-ar face să vină în fundul unei pivnițe foarte întunecoase; și pot să spun că aceștia au interesul ca eu să mă abțin de a publica principiile filozofiei de care mă folosesc; căci, atît de simple și de evidente cum sînt, publicîndu-le, aș face aproape același lucru ca și cum aș deschide cîteva

ferestre și aș lăsa să intre lumina zilei în această pivniță în care au coborît pentru a se bate. Dar, chiar cele mai alese minți nu au motiv de a dori să le cunoască; căci, dacă vor să poată vorbi despre orice și să-și cîștige reputația de învățați, vor ajunge la aceasta mult mai ușor, mulțumindu-se cu aparența adevărului, care poate fi găsită fără mare greutate în toate materiile, decît cercetînd adevărul, care nu se descoperă decît puțin cîte puțin, numai în unele dintre ele, și care, atunci cînd se pune problema de a vorbi despre altele, ne obligă să mărturisim fără fereală că nu le cunoaștem. Iar dacă vor mai curînd să cunoască cîte puțin din adevăr, decît să aibă deșertăciunea de a părea că știu totul, ceea ce este fără îndoială preferabil, și dacă doresc să urmărească o țintă asemănătoare cu a mea, nu este nevoie să le spun nimic mai mult decît am spus pînă acum în acest discurs; căci, dacă sînt în stare să meargă mai departe decît mine, cu atît mai mult vor putea să găsească singuri tot ceea ce cred că am găsit eu; mai ales că, cercetînd mereu toate după rînduiala lor, este sigur că ceea ce îmi mai rămîne să descopăr este, prin natura sa, mai greu și mai ascuns decît ceea ce am putut găsi pînă acum; și le va face mult mai puțină plăcere să o afle de la mine, decît prin ei înșiși; totodată, deprinderea pe care o vor dobîndi, cercetînd mai întîi lucruri ușoare și trecînd, puțin cîte puțin, la altele mai grele, le va folosi mai mult decît ar putea să o facă toate îndrumările mele. Tot așa, cred că, dacă mi s-ar fi predat din tinerețe toate adevărurile ale căror demonstrații le-am căutat de atunci încoace și dacă nu aș fi avut nici o greutate să le învăt, nu aș fi cunoscut poate niciodată altele, sau, cel puțin, nu aș fi dobîndit niciodată deprinde-

rea şi uşurinţa pe care cred că le am de a descoperi mereu alte adevăruri noi, pe măsură ce mă străduï să le caut. Într-un cuvînt, dacă există în lume vreo operă care nu poate fi atît de bine dusă la capăt de nimeni altul decît de cel care a început-o, aceasta este cea la care lucrez.

Este adevărat că, în ceea ce priveşte experinţele care pot servi la aceasta, un singur om nu ar putea ajunge pentru a le face pe toate; de asemenea, el nu ar putea folosi cu rost alte mîini decît pe ale sale, în afară de ale unor meşteşugari sau de ale unor anumiţi oameni pe care ar avea de unde să-i plătească şi pe care speranţa cîştigului, care este un mijloc foarte eficace, i-ar îndemna să facă întocmai tot ceea ce el le-ar prescrie. Căci cei care, avînd curiozitatea sau dorinţa de a învăţa, s-ar oferi poate să-l ajute în mod voluntar, în afară că, de obicei, mai mult făgăduiesc decît fac treabă şi că nu vin decît cu propuneri frumoase dintre care nici una nu reuşeşte vreodată, ei ar voi negreşit să fie răsplătiţi prin lămurirea unor dificultăţi sau, cel puţin, prin complimente şi convorbiri inutile, ceea ce nu ar putea să însemne decît o pierdere de timp. Iar cît priveşte experinţele pe care alţii le-au făcut pînă acum, chiar în cazul cînd ei ar voi să i le comunice, ceea ce nu ar face niciodată cei care le numesc secrete, ele sînt complicate, în cea mai mare parte, de atîtea împrejurări sau ingrediente de prisos, încît i-ar fi foarte greu să descopere din ele adevărul; în afară de aceasta, el le-ar găsi aproape pe toate atît de rău explicate, sau chiar atît de false, pentru că cei care le-au făcut s-au silit a le face să pară conforme cu principiile lor, întrucît, chiar dacă ar exista vreunele care să-i folosească, ele totuşi nu ar putea preţui cît timpul necesar pentru a le alege. Prin

urmare, dacă ar exista pe lume vreun om despre care am şti în mod cert că este în stare să afle lucrurile cele mai mari şi mai folositoare publicului şi dacă, pentru aceasta, ceilalţi oameni s-ar strădui prin toate mijloacele de a-l ajuta să-şi ducă la bun sfîrşit planurile, nu văd ce ar putea să facă pentru el, decît să-i asigure cheltuielile pentru experienţele de care ar avea nevoie şi să împiedice ca liniştea să-i fie tulburată de săcîielile oricui. Dar, pe lîngă că nu sînt atît de încrezut încît să pot făgădui lucruri extraordinare, nici nu nutresc gînduri atît de deşarte ca acela de a-mi închipui că publicul trebuie să se intereseze prea mult de planurile mele; de asemenea, nu am sufletul atît de josnic, încît să consimt a primi de la cineva vreo favoare, pe care s-ar putea crede că n-am meritat-o.

Toate aceste considerente la un loc au fost cauza care, acum trei ani, m-a făcut să nu vreau să public tratatul pe care-l aveam în mînă şi chiar să iau hotărîrea de a nu mai da la iveală, în timpul vieţii mele, nici un altul care să fie atît de general, nici din care să se poată înţelege fundamentele fizicii mele[1]. Dar, au mai apărut, după aceea, alte două motive, care m-au făcut să descriu aici cîteva încercări particulare şi să dau oarecum socoteală publicului de acţiunile şi de planurile mele. Primul este că, dacă nu aş face aceasta, mulţi dintre cei care au cunoscut intenţia pe care o avusesem înainte, de a tipări unele scrieri, şi-ar putea închipui că mă feresc din anumite

[1] Impresionat de condamnarea lui Galilei, Descartes îi scrie lui Mersenne, în 1633, că, dacă teoria mişcării Pămîntului ar fi greşită, atunci şi principiile filozofiei carteziene ar fi greşite. Nevoind să se expună la persecuţii, Descartes renunţă să-şi publice tratatul despre lumină şi îi scrie lui Mersenne că preferă „să trăiască în pace". — *N. R.*

cauze, mai dezavantajoase pentru mine decît sînt în realitate; căci, deşi nu iubesc peste măsură gloria, sau chiar aş îndrăzni să spun, deşi o urăsc, pentru că o socot potrivnică liniştii, pe care o preţuiesc mai presus de orice, nu am urmărit niciodată să-mi ascund acţiunile de parcă ar fi crime, nici nu m-am folosit de multe precauţii pentru a rămîne necunoscut, atît pentru că aş fi crezut că mă nedreptăţesc, cît şi pentru că mi-ar fi dat un anumit fel de nelinişte, care, de asemenea, ar fi fost potrivnică împăcării sufleteşti desăvîrşite pe care o caut; şi deoarece, fiind întotdeauna nepăsător faţă de grija de a fi cunoscut sau nu, am dobîndit totuşi o oarecare reputaţie, m-am gîndit că trebuie să mă strădui cît mai mult pentru a mă feri cel puţin de a avea o reputaţie proastă. Celălalt motiv care m-a îndemnat să scriu acest discurs este că, văzînd zi de zi, din ce în ce mai mult, întîrzierea pe care o suferă planul meu de a mă instrui, din pricina nenumăratelor experienţe de care am nevoie şi pe care este cu neputinţă să le fac fără ajutorul cuiva, cu toate că nu sînt atît de închipuit încît să nădăjduiesc că publicul s-ar interesa prea mult de preocupările mele, nu vreau, totuşi, să mă nesocotesc atît de mult, încît să dau prilej celor care îmi vor supravieţui să mă învinuiască într-o zi că aş fi putut să le las mai multe lucrări şi mult mai bune decît am făcut, dacă aş fi avut grija de a-i face să înţeleagă cu ce puteau să contribuie şi ei la planurile mele.

Şi m-am gîndit că-mi era uşor să aleg cîteva materii care, fără a fi supuse multor controverse şi fără a mă sili să destăinui mai mult decît doresc din principiile mele, ar arăta totuşi destul de clar ceea ce pot sau nu pot eu în ştiinţe. Nu aş putea spune dacă am reuşit sau nu să fac aceasta; şi nu vreau

cîtuși de puțin să previn judecățile nimănui, vorbind eu însumi despre scrierile mele; dar voi fi foarte mulțumit dacă vor fi analizate; și, pentru ca să dau cît mai mult prilejuri pentru aceasta, rog stăruitor pe toți cei care vor avea de făcut vreo întîmpinare să se ostenească a o trimite librarului meu, la înștiințarea căruia voi încerca să alătur totodată și răspunsul meu; și astfel cititorii, văzîndu-le împreună și pe una și pe cealaltă, vor înțelege cu atît mai bine care este adevărul; căci nu-mi propun să dau niciodată răspunsuri lungi, ci numai să-mi recunosc foarte sincer greșelile, atunci cînd îmi voi da seama de ele; iar dacă nu le pot vedea, să spun, pur și simplu, ceea ce voi crede că se cere pentru apărarea lucrurilor pe care le-am scris, fără a adăuga explicarea vreunei materii noi, pentru a nu trece mereu de la una la alta.

Dacă unele dintre lucrurile despre care am vorbit la începutul *Dioptricii* și al *Meteorilor* nedumeresc la prima vedere, pentru că le numesc presupuneri și că nu par să am dorința de a le dovedi, rog să aveți răbdarea de a citi totul cu luare aminte, și sper că veți fi mulțumiți; căci, cred că argumentele se înlănțuie așa fel, încît, după cum cele care vin la urmă sînt demonstrate prin cele dintîi, care sînt cauzele lor, tot așa, cele dintîi sînt demonstrate, la rîndul lor, prin cele din urmă, care sînt efectele lor. Și nu trebuie să vă închipuiți că, în această privință, aș comite greșeala pe care logicienii o numesc cerc [vicios], căci experiența făcînd să fie foarte certă cea mai mare parte dintre aceste efecte, cauzele din care le deduc nu servesc atît pentru a le dovedi, cît pentru a le explica; dimpotrivă, cauzele sînt acelea care sînt dovedite prin efecte. Și nu le-am numit presupuneri decît pentru ca să se știe că eu cred să le pot deduce din

aceste prime adevăruri pe care le-am explicat mai sus; dar dinadins nu am vrut să o fac, pentru a împiedica anumite minți, care își închipuie că știu într-o zi tot ceea ce altul a gîndit în douăzeci de ani, de îndată ce le-a spus numai două sau trei vorbe și care sînt cu atît mai mult supuse a greși și mai puțin capabile de adevăr, cu cît sînt mai pătrunzătoare și mai vioaie, de a găsi prilej să construiască o filozofie extravagantă, întemeiată pe ceea ce vor crede că sînt principiile mele, și să se pună această greșeală în sarcina mea; căci, în ceea ce privește părerile care îmi aparțin în întregime, nu le scuz de loc ca fiind noi, cu atît mai mult, cu cît, analizînd bine temeiurile lor, sînt sigur că le veți găsi atît de simple și de conforme simțului comun, încît vor părea mai puțin extraordinare și mai puțin stranii decît oricare altele pe care le-ați putea avea asupra acelorași lucruri; și nu mă laud că aș fi primul lor descoperitor, dar numai că nu le-am acceptat vreodată fiindcă au fost spuse de alții, nici fiindcă nu au mai fost spuse, ci numai pentru că m-a convins rațiunea mea.

Căci, dacă meșteșugarii nu pot să execute de îndată invenția care este explicată în *Dioptrică*, nu cred că s-ar putea spune, pentru aceasta, că ea ar fi fără valoare; căci, dat fiind că este nevoie de îndemînare și de pricepere, pentru a face și a potrivi mașinile pe care le-am descris, fără ca să le lipsească vreuna din condiții, nu m-aș mira mai puțin dacă ei ar izbuti de la prima încercare, decît dacă cineva ar putea învăța într-o singură zi să cînte excelent din lăută, numai pentru că i s-a dat o partitură bună. Și dacă scriu în franceză, care este limba țării mele, în loc să scriu în latină, care este limba dascălilor mei, o fac nădăjduind că cei care nu se servesc decît de rațiunea

lor naturală și întru totul pură vor judeca mai bine părerile mele decît cei care nu cred decît în cărțile vechi; cît despre cei care îmbină bunul simț cu studiul, singurii pe care îi doresc să-mi fie judecători, sînt sigur că nu vor fi atît de părtinitori pentru limba latină, încît să refuze a da ascultare argumentelor mele, pentru că le explic în limba vulgară.

De altfel, nu vreau să vorbesc aici în mod deosebit despre progresele pe care nădăjduiesc să le fac în viitor în științe, nici să fac față de public vreo făgăduială de care nu sînt sigur că o voi putea îndeplini; voi spune numai că m-am hotărît să nu întrebuințez timpul care-mi mai rămîne de trăit pentru altceva decît pentru a încerca să dobîndesc o anumită cunoaștere a naturii, care să fie de așa fel încît să se poată deduce din ea unele reguli pentru medicină, mai sigure decît cele pe care le-am avut pînă acum; și că firea mea mă îndepărtează atît de mult de oricare alte preocupări, mai ales de cele care nu ar putea să fie folositoare unora decît dăunînd altora, încît dacă vreo împrejurare m-ar sili să fac astfel de lucruri, nu cred că aș fi în stare să reușesc. De aceea, fac aici o mărturisire care știu bine că nu mă va ajuta să ajung om de seamă în lume, dar nici nu am dorința de a fi; și mă voi socoti totdeauna mai îndatorat față de cei prin bunăvoința cărora mă voi bucura nestingherit de timpul meu, decît le-aș fi celor care mi-ar oferi cele mai înalte demnități de pe pămînt.

TABLA DE MATERII

Redactor de carte Gornstein I.
Tehnoredactor: Damian M.
Corector Berceanu W.

Dat la cules: 12. 02. 1957. Bun de tipar: 9. 05. 1957. Tiraj: 6000+110 exempl. Hîrtie semivel. 65 gr/mp. Format 70×100/32. Coli editoriale 4,38. Coli tipar 3,375. A.: 02241/1957. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare: 1(44)„17". Pentru bibliotecile mici: 1.

Tiparul executat la Intreprinderea Poligrafica Oradea, str. Moscovei 6. — R.P.R.

Lei 3,75